

ISTORIJOS ŠALTINIŲ TYRIMAI

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

VILNIAUS UNIVERSITETAS

ISTORIJOS ŠALTINIŲ TYRIMAI

Sudarė
Darius Antanavičius
Darius Baronas

1

VILNIUS 2008

UDK 930.2(093)
Is81

Redaktorių kolegija:

Darius Antanavičius
(Lietuvos istorijos institutas)

Darius Baronas
(Lietuvos istorijos institutas)

Zenonas Butkus
(Vilniaus universitetas)

Artūras Dubonis (pirmininkas)
(Lietuvos istorijos institutas)

Mathias Niendorf
(Kylio universitetas)

Rimvydas Petrauskas
(Vilniaus universitetas)

Irena Valikonytė
(Vilniaus universitetas)

Redkolegijos adresas:

Lietuvos istorijos institutas,
Kražių 5, LT-01108 Vilnius, Lietuva
el. p. dubonis@istorija.lt

TURINYS

Pratarmė	7
----------------	---

Straipsniai ir studijos

Artūras Dubonis

Dvylika Traidenio valdymo metų: Haličo-Voluinės metraščio lietuviškųjų žinių informatyvumo klausimu	11
Twelve Years of Traidenis' Rule (About the Data on Lithuania in the Halych-Volhynian Chronicle). <i>Summary</i>	24

Darius Baronas

Pilėnai ir Margiris: faktai ir fikcijos	27
Pilėnai Castle and Duke Margiris in 1336: Facts and Fiction. <i>Summary</i>	64

Stephen C. Rowell

Ne visai primintinos kautynės: ką byloja šaltiniai apie 1399 m. mūšį ties Vorsklos upe?	67
An Almost Forgotten Conflict: What do the Sources Reveal of the Battle of Vorskla, 1399? <i>Summary</i>	89

Rimvydas Petrauskas

Riteriai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XIV a. pabaigoje–XVI a. pradžioje	91
The Knights in the Grand Duchy of Lithuania Between the Late Fourteenth and Early Sixteenth Centuries. <i>Summary</i>	112

Eugenijus Saviščevas

Suvaldyti chaosą: bandymas naujai tirti Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kazimiero suteikčių knygą	115
Ordering Chaos: An Attempt to Research Anew the Cartulary (księga danin) of Grand Duke Casimir of Lithuania. <i>Summary</i>	173

Laimontas Karalius

Lietuvos Metrikos <i>knygų</i> vaidmuo Aleksandro Jogailaičio kanceliarijoje (problemos aktualumas ir tyrimo perspektyvos)	175
The Role of the Books of the Lithuanian Metrica in the Chancery of Grand Duke Alexander (1492–1506) (Relevance of the Issue and Research Prospects) <i>Summary</i>	215

<i>Raimonda Ragauskienė</i> Galimybės klastoti bajorijos dokumentus Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVI a.	219
Possibilities of Forgery of Gentry Documents in the Grand Duchy of Lithuania in the Sixteenth Century. <i>Summary</i>	248
<i>Jonas Drungilas</i> Jono Gruževskio archyvo registras (XVI a. pab.–XVII a. pr.)	251
Register of Jonas Gruževskis' Archive (Late-Sixteenth – Early-Seventeenth Centuries). <i>Summary</i>	265
<i>Stanislovas Pamerneckis</i> Lietuvos dvarų ūkinė dokumentacija: pajamų-išlaidų knygos XIX a. pirmojoje pusėje (Adutiškio dvaro archyvo pagrindu)	267
Economic Documentation of Lithuanian Estates: Early Nineteenth-Century Ledgers as Exemplified by the Holdings of the Archive of Adutiškis Estate. <i>Summary</i>	297
<i>Diskusija</i>	
<i>Algirdas Baliulis</i> . Lietuvos istorijos šaltinių, rašytų kirilica, kai kurios skelbimo problemos	299
Some Problems of the Publication of Lithuanian Historical Sources in the Cyrillic Script. <i>Summary</i>	314
<i>Šaltinio publikacija</i>	
Vilniaus vyskupo koadjutoriaus Jurgio Radvilos 1575 m. liepos 4 d. informacinis procesas (<i>parengė Darius Antanavičius</i>)	315
Processus Informativus of 4 July 1575 on Coadjutor Bishop Jurgis Radvilas of Vilnius (Edited by Darius Antanavičius). <i>Summary</i>	344
<i>Recenzijos, Anotacijos</i>	
<i>О. Купчинський. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть / Дослідження. Тексти. Львів, 2004, pp. 1282, [4]. 500 egz., 42 il. ISBN 966-7155-85-4 – (Artūras Dubonis) .....</i>	345
<i>Mindaugas Paknys. Vilniaus miestas ir miestiečiai 1636 m.: namai, gyventojai, svečiai, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2006, 318 p. ISBN 9955-624-71-X – (Darius Baronas) .....</i>	346
Apie autorius	349
Autoriams	351
Guide for Authors	355

LIETUVOS METRIKOS KNYGŲ VAIDMUO
ALEKSANDRO JOGAILAIČIO KANCELIARIJOJE
(PROBLEMOS AKTUALUMAS IR TYRIMO PERSPEKTYVOS)*

Laimontas Karalius

„Idealas mūsų mintyse įsitvirtinęs nepajudinamai. Tu negali jo palikti. Visuomet turi grįžti prie jo. Už jo nėra nieko; už jo nėra kuo kvėpuoti. — Iš kur ši idėja? Ši idėja — tarsi akiniai ant nosies, ir tai, ką mes matome, matome pro juos. Mums visiškai neateina į galvą nusiimti juos.“¹

„Making documents for administrative use, keeping them as records, and using them again for reference were three distinct stages of development which did not automatically and immediately follow from each other.“²

Problema: kodėl kanceliarijos knygos neatliko vaidmens, kuriam buvo sukurtos?

Ši išvada kol kas Lietuvos Metrikos istoriografijoje nėra suformuluota. Galbūt prie jos nebus iš viso prieita. Ji netgi nesuformuluota Lenkijos Karališkosios Metrikos istoriografijoje, nors jos pagrindas – objektyvios, empiriškai pagrįstos išvados – ten yra. Tai sąmoningai iki loginio kraštutinumo išplėtotas tam tikrų Karališkosios Metrikos tyrimo principų ir gautų rezultatų apibendrinimas. Todėl jis vienpusiškas, bet čia ir nesiekiami tiksliai apibendrinti. Naudojantis šia idealizuota euristine priemone siekiama išgryninti prielaidas, kurios skatina daryti šitaip suformuluotą išvadą. Jos tikslas – suprasti, kodėl istoriografijoje būtų galima tokia išvada, nes istorikui ar kitam huma-

* Nuoširdžiai dėkoju dr. A. Duboniui, prof. I. Valikonytei, prof. E. Gudavičiui ir dr. R. Čapaitei už sugaištą laiką skaitant įvairius šio straipsnio variantus ir pateiktas pastabas, pataisymus, padaršimus. Suprantama, visa atsakomybė už šiame straipsnyje išsakytas mintis gula ant autoriaus pečių. Apgailestauju, kad nepavyko nuosekliai laikytis įvairių dokumentų formų terminų vartosenos, ypač dėl dvireikšmio *valdovo rašto* termino.

¹ L. Vitgenšteinas, „Filosofiniai tyrinėjimai“, *Rinktiniai raštai*, Vilnius, 1995, p. 172 (§ 103).

² T. M. Clanchy, *From Memory to Written Record. England 1066–1307*, Oxford–Cambridge, 1993, p. 154.

ntarinių mokslų atstovui „palikti savo mintį neapmąstyta, reiškia pasmerkti save būti tik įrankiu to, ką jis teigia mąstas“³.

Kanceliarijos knygos neatliko vaidmens, kuriam buvo sukurtos, – ši išvada nėra per daug abstrahuota nuo empirinių tyrimų pagrindu padarytų išvadų, kaip galima būtų manyti iš pirmo įspūdžio. Palyginkime su kaimynės Lenkijos diplomatikos istorijos sintezėje pateiktomis išvadomis apie XV a. Karališkąją ir Mazovijos Metrikas. Joje rašoma:

Būdingas dalykas, jog per visą XV a. kelių dešimčių privačių ir karališkų dokumentų falsifikavimo bylų (*naganienie*) svarstymo atvejų kontekste randame tik vieną atvejį, kai toks aktas buvo siunčiamas į kanceliariją tam, kad būtų palygintas su įrašu Mozūrijos Metrikoje ir, joje neradus, būtų kvalifikuotas kaip klastotė. Kitas atvejis – tokio akto patikrinimas Karališkosios Metrikos knygoje – yra tik spėjamas (*domniemany*). Tačiau reikia aiškiai pabrėžti, kad šios įrodymo priemonės nepakanka; įrašo Metrikoje nebuvimas dar neįrodo to dokumento neautentiškumo, nes daug jų dėl kokių nors priežasčių nebuvo užfiksuoti kanceliarijos registruose. Taip buvo ne tik Lenkijoje, bet ir tuo laiku daug geriau organizuotose kanceliarijose – popiežių ir karališkojoje prancūzų.⁴

Kita apibendrinamoji išvada dar artimesnė aptariamai išvadai. „Karališkoji Metrika buvo sudaroma nenuosekliai ir nepreciziškai, – rašoma viduramžių Lenkijos diplomatiką apibendrinančiame darbe, – knygų [rūšių] skirstymas ir daromi įrašai neužtikrino kanceliarijos funkcionavimo ir negarantavo visos jos darbo kontrolės.“⁵

Pasirodo, nėra paprasta prie minėtų verdiktų prikibti žinant, kad jų argumentai grindžiami objektyviai empiriškai nustatytais Karališkosios Metrikos knygų charakteristikomis. I. Sułkowskos-Kurasiovos pateikiamas pagrindinis priekaištas – tai, kad aiškiai įrodoma, jog į knygas buvo įrašoma tik dalis kanceliarijos išduodamų ir gaudamų dokumentų: „Sunku Karališkąją Metriką laikyti *de facto* kanceliarijoje išduodamų aktų knyga (*księga expedytów kancelaryjnych*), nes XV a. geriausiu atveju buvo įrašoma pusė kanceliariją paliekančių pergamentinių privilegijų (vadinamųjų „amžinųjų“, *wiecznych*), o laiškų, mandatų ir popierinių dokumentų (vadinamųjų „laikinių“, *doczesnych*) registravimu iš viso nesirūpinta“⁶. Taigi, pagunda pripažinti minėtus

³ P. Bourdieu, „Refleksyvosios sociologijos paskirtis“, P. Bourdieu, L. J. D. Wacquant, *Įvadas į refleksyviąją sociologiją*, Vilnius, 2003, p. 294.

⁴ *Diplomatika wieków średnich*, parengė K. Maleczyński, M. Bielińska, A. Gąsiorowski, Warszawa, 1971, p. 31. J. Kerhervé, „Les registres des lettres scellées à la chancellerie de Bretagne sous le règne du duc François II (1458–1488)“, *Écrit et pouvoir dans les chancelleries médiévales: espace français, espace anglais* [toliau – *Écrit*], édité par K. Fianu, Dellouy J. Guth, Louvain-la-Neuve, 1997, p. 163 (nuoroda nr. 42), p. 179 (nuoroda nr. 106).

⁵ *Diplomatika*, p. 227. Plg.: W. Krawczuk, *Metrykanci koronni. Rozwój registratury centralnej od XVI do XVIII wieku*, Kraków, 2002, p. 6.

⁶ I. Sułkowska-Kurasiowa, „Księgi polskiej kancelarii koronnej w drugiej połowie XV wieku“, *Studia Źródłoznawcze*, Warszawa, Poznań, t. 6, 1961, p. 92 (p. 81–97). Taip pat žr. I. Sułkowska-Kurasiowa, *Polska kancelaria królewska w latach 1447–1506 r.*, Wrocław, Warszawa, Kraków, 1967, p. 89–93.

verdiktus didžiulė. Be to, kaip nurodo ši istorikė, juos taip pat „pagrindė“ patys amžininkai, 1538 m. Piotrkovo seimo konstitucija išreiškę abejones dėl Karališkosios Metrikos teisinio patikimumo⁷.

Tas pačias išvadas, pernelyg nenusižengiant mokslinėms pagrindimo procedūroms, galima drąsiai pritaikyti Aleksandro Jogailaičio kanceliarijai. Pirmiausia dėmesį patraukia panašios K. Pietkiewicziaus išvados, padarytos išanalizavus Lietuvos Metrikos knygų vietą visos Aleksandro Jogailaičio kanceliarijos dokumentacijos kontekste⁸. Jis patvirtino dar M. Berežkovo išsakytą mintį, jog tikru nesusipratimu galima pavadinti M. Liubavskio, I. Lappo ir kt. teiginius, kad visi kanceliarijos išduoti ir gauti raštai buvo surašyti į Lietuvos Metriką⁹. K. Pietkiewiczius, turėdamas prieš akis 2106¹⁰ Aleksandro Jogailaičio aktus, šią mintį pagrindė išsamiau. Jis nustatė, kad į išlikusias iki šių dienų Lietuvos Metrikos knygas nepateko apie 44% aktų¹¹. Į klausimą, kodėl, jis atsako daug atsargiau nei I. Sułkowska-Kurasiowa: arba pusė aktų buvo neįrašyta į knygas, arba pusės knygų neišliko. Ir priduria, kad tiesa glūdi tarp šių dviejų alternatyvų¹². Suprantama, kitaip nei Lenkijoje, kur tiksliai žinoma, kad išliko visos Aleksandro Jogailaičio laikų kanceliarijos knygos ir pagal jas galima nustatyti apytikslį neįrašytų originalų skaičių (50/50)¹³, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės atveju daryti vienareikšmes išvadas neleidžia vėlyvi archyvo aprašai. Vis dėlto, pvz., viena ar kita raštiška forma išliko 1239 valdovo suteikti bajorijai aktai (iš visų 2106). Lietuvos Metrikos vaidmuo (tai jau istorijos šaltinio ypatybė) išsaugant aktus įspūdingas, nes kitur surasti tik 59 originalai (iš visų 1239!). Įsidėmėtina detalė, neleidžianti nukrypti nuo aptariamoms kanceliarijos knygų rašymo ypatybės – netobulos registravimo praktikos, – kad iš minėtų originalų tik 14 užfiksuoti nuorašais kanceliarijos knygose. Galima daryti prielaidą, kad Lietuvos Metrikos knygos neišliko, bet Lenkijos Karalystės analogija nepalanki jai. Šiaip ar taip, Aleksandro

⁷ *Dyplomatyka*, p. 227. Apie Lenkijos bajorijos kovos prieš Karališkąją Metriką priežastis žr. J. Bardach, *Studia z ustroju i prawa Wielkiego księstwa Litewskiego XIV–XVII w.*, Warszawa, 1970, p. 376–377; W. Krawczuk, *op. cit.*, p. 19–23, 31–35.

⁸ K. Pietkiewicz, *Wielkie Księstwo Litewskie pod rządami Aleksandra Jagiellończyka (1492–1506)*, Poznań, 1995, p. 37.

⁹ Н. Г. Бережков, *Литовская метрика как исторический источник: О первоначальном составе книг литовской метрики по 1522 год*, Москва–Ленинград, 1946, p. 154 (nuoroda nr. 5); S. Lazutka, I. Valikonytė, S. Sinkevičiūtė, Įvadas, *Lietuvos Metrika (1533–1535) 8-oji Teismų bylų knyga (XVI a. pabaigos kopija)* [toliau–LM-227], parengė I. Valikonytė, S. Lazutka, N. Šlimienė ir kt., Vilnius, 1999, p. XVIII–XIX.

¹⁰ K. Pietkiewicz, *Wielkie Księstwo Litewskie*, p. 37. Kaip teisingai spėjo K. Pietkiewiczius, Sankt-Peterburge Saltykovo Šcedrino bibliotekoje yra keletas jo nepanaudotų Aleksandro Jogailaičio dokumentų, išspausdintų leidinyje, žr. *Українські грамоти*, підг. тексту, вступна стат. і комент. В. М. Русанівського, Київ 1965.

¹¹ K. Pietkiewicz, *Wielkie Księstwo Litewskie*, p. 37.

¹² Ten pat, p. 39.

¹³ I. Sułkowska-Kurasiowa, *Polska kancelaria*, p. 89–93.

Jogailaičio raštų registravimui apibūdinti vien vadinamosios „nuostolių teorijos“ (*Verluststheorie*) (be kita ko, paliekančios galimybę teigti esant tobulesnę registravimą) nepakaks¹⁴. Kartu reikia pabrėžti, kad nuostolių veiksnį dera turėti omenyje, nors objektyviai juos įvertinti keblu. Archyvo aprašai atsirado XVII a. trečiajame dešimtmetyje, bet ir čia glūdi daug vertinimo keblumų dėl jo kelionių XVIII a. (Varšuva) ir dabartinės saugojimo vietos (Maskva) — dėl 389 fondo susiklostymo ypatybių¹⁵. Be minėto veiksnio, taip pat reikia turėti omeny atskleistas LDK dokumentacijos saugojimo ypatybes, pvz., Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kanceleriai „savinosi“¹⁶ valstybės archyvo dokumentaciją, tai buvo būdinga ir kitoms Vakarų Europos viduramžių valstybių kanceliarijoms¹⁷.

Mums žinomi Aleksandro Jogailaičio teismų raštai su falsifikacijų bylų svarstymais taip pat nefiksuoja kanceliarijos *knygų* kaip priemonės falsifikatams išaiškinti¹⁸, nors ir kaip to būtų norėjęs J. Jurginis, teigęs, kad Lietuvos Metrikai atsirasti pagrindinis akstinas buvo falsifikatai¹⁹. Verta paminėti vieną įdomų falsifikato išaiškinimo atvejį, Aleksandro Jogailaičio teismo sprendimuose susijusį su Dorogičino žemės teismų knygomis, deja, funkcionavusiomis svetimoje lenkų teisėje. Aleksandro Jogailaičio mandate Dorogičino vietininkui tiesiogiai neužsimenama, kaip buvo išaiškintas neva Kazimiero Jogailaičio teismo sprendimas. Jame kalbama apie Dorogičino žemionį Liudviką Janovičių, pateikusį Aleksandui Jogailaičiui sufalsifikuotą

¹⁴ Plg. W. Krawczuk, *op. cit.*, p. 8.

¹⁵ Э. Банионис, „Введение“, *Литовос Метрика. Кныга Nr. 5 (1427–1506). Užrašų кныга 5 [toliau–LM-5]*, parengė E. Banionis, Vilnius, 1993, p. 5–17. Plg. P. Kennedy-Grimsted, „Czym jest i czym była Metryka Litewska? Stan obecny i perspektywy odtworzenia zawartości archiwum kancelaryjnego Wielkiego Księstwa Litewskiego“, *Kwartalnik Historyczny*, nr. 1, 1985, p. 55–83; P. Kennedy-Grimsted, *The „Lithuanian Metryka“ in Moscow and Warsaw: Reconstructing the Archives of the Grand Duchy of Lithuania*, Cambridge, Mass., 1984.

¹⁶ R. Ragauskienė, „XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kanceleriai ir Lietuvos Metrika: valstybės kanceliarijos dokumentų saugojimo ypatybės“, *Lietuvos Metrikos naujienos*. 2003, nr. 7, Vilnius, 2005, p. 30–40.

¹⁷ I. Sułkowska-Kurasiowa, *Dokumenty królewskie i ich funkcja w państwie polskim za Andegawenów i pierwszych Jagiellonów 1370–1444*, Warszawa, 1977, p. 131–132.

¹⁸ Aleksandro Jogailaičio laikais valdovo teisme išaiškėjus valdovo raštų falsifikavimo faktams, nė karto nesiremta kanceliarijos knygomis, žr. *Русская историческая библиотека: Литовская Метрика [toliau – RIB]* t. 27, Санкт-Петербург, 1910, st. 524–525 (1494 04 19); Vilnius. 1501 07 24. Aleksandro Jogailaičio raštas, kuriuo patvirtino Lydos bajorui Stanislovui Gyvilovičiui trečdalį Kameneco, Danikų ir Ostrovlianų dvarų, *Российский государственный архив древних актов*, f. 389, ap. 1, d. 1–2 [toliau – LM; naudotasi Lietuvos valstybės istorijos archyve saugomais mikrofilmais], LM, kn. 6, p. 388–389; Vilnius. 1496 08 31. Aleksandro Jogailaičio sprendimas Penionių bajorų ir Kurklių valsčiaus žmonių byloje, ten pat, l. 135 (p. 171); B. d. b. v. Valdovo teismo sprendimas Michailo Pstrugos ir Bagdono Sapiegaičio byloje, ten pat, p. 541–542. Taip pat plg. su Kazimiero Jogailaičio laikų įdomiu falsifikato išaiškinimo atveju, žr. *Lietuvos Metrika. Кныга Nr. 4 (1479–1491). Užrašų кныга 4*, parengė L. Anužytė, Vilnius, 2004, nr. 116, p. 133 (1489 05 24).

¹⁹ J. Jurginis, I. Lukšaitė, *Lietuvos kultūros istorijos bruožai (Feodalizmo epocha. Iki aštuonioliktojo amžiaus)*, Vilnius, 1981, p. 47–48.

(*несправны, фалишовны, не добрыи*) tėvo (Kazimiero Jogailaičio) raštą, valdovo „išsiaiškintą“ (*того гораздо ся доведавшии*) ir už tai buvusią bausmę (*велели скарати*). Taip pat jame kalbama apie kitą „gerą“ Kazimiero Jogailaičio raštą, kurį Aleksandriui Jogailaičiui pateikė Liudviko brolis Simonas (*Шимонъ*). Ir mandato gale lyg tarp kitko užsimenama, kad Simonas tegu valdo taip, kaip buvo nuspręsta Dorogičino žemės teisme ir įrašyta į *žemės knygas*²⁰. Nors ši užuomina painoka, bet galima teigti, kad įrašas Dorogičino žemės knygoje galėjo turėti svarią įtaką išaiškinant falsifikatą ir kartu su K. Pietkiewicziumi galima svarstyti, ar ir Lietuvos Metrikos knygos galėjo būti šitaip traktuojamos²¹. Tai įdomi užuomina, prisiminus Sułkowskos-Kurasiowos teiginį apie tik spėjamą Karališkosios Metrikos panaudojimą nustatant tariamą falsifikatą. Nepaisant matomo istorinių duomenų pritempimo, atsirandančio dėl valstybių kontekstų skirtumų (rašto kultūros brandos, teisės sanklodos ir t. t.), Lietuvos Metrikos situaciją galima prilyginti Karališkosios Metrikos situacijai. Čia pravartu priminti, kad kanceliarijų registrai, metrikos (kokios formos, „brandžios“ ar ne, – čia ne tiek svarbu) Lenkijos Karalystėje, Mazovijos kunigaikštystėje ir Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje atsirado beveik vienu metu (Mazovijos Metrika – 1414 m., Karališkoji Metrika – 1447 m.²², Lietuvos Metrika – 1440 m.²³). Lyginamojo metodo²⁴ šalininkams būtų puiki dirva pasukti galvą dėl sudėtingų kanceliarijų registrų genezės veiksnių ir skirtingų kontekstų reikšmės.

Taigi, žinant anksčiau minėtus faktus apie Lietuvos Metrikos radimosi ypatybes ir tai, kad nėra duomenų, ar Lietuvos Metrikos *knygos* buvo panaudojamos valdovo teismo praktikoje, susijusioje su falsifikatų išaiškinimu bei kaltinimais padirbus valdovo raštus, kyla klausimas: kodėl iš viso reikia kaip problemą vertinti akcentuotą išvadą, kad aptartų valstybių kanceliarijų Metrikos neatliko vaidmens, kuriam buvo sukurtos? Juk iš tikro kanceliarijos knygos negalėjo atlikti ir neatliko to vaidmens, kurį atlikti buvo sukurtos. Abejonės dėl šio drąsaus teiginio atsiranda tada, kai istorikas pradeda klausinėti, kokios išankstinės prielaidos leidžia šitaip aiškinti empi-

²⁰ *RIB*, t. 27, st. 524–525 (1494 04 19).

²¹ Pgl. K. Pietkiewicz, *Wielkie Księstwo Litewskie*, p. 42 (nuoroda nr. 191).

²² I. Sułkowska-Kurasiowa Karališkosios Metrikos genezę hipotetiškai nukėlė į Kazimiero Didžiojo laikus remdamasi tuo, kad tais laikais jau egzistavo žemės teismų knygos, o centrinė valdovo kanceliarija negalėjo nuo jų atsilikti (I. Sułkowska-Kurasiowa, *Dokumenty*, p. 82–85). Tačiau šis argumentas nėra pakankamas, nes gretimose Vokietijos žemėse tokio dėsningumo nepastebima. Žr. T. Jurek, „Wstęp“, *Landbuch księstw Świdnickiego i Jaworskiego*, wydał T. Jurek, Poznań, 2000, t. 2: 1385–1395, p. X (nuoroda nr. 19).

²³ I. Sułkowska-Kurasiowa kiek paankstina LDK kanceliarijos registrų atsiradimą nukeldama jį Lietuvos didžiojo kunigaikščio Švitrigailos laikus (1431 03 31), žr. I. Sułkowska-Kurasiowa, „Metryka Litewska, charakterystyka i dzieje“, *Archeion*, t. 65, 1977, p. 92 (nuoroda nr. 2).

²⁴ Apie lyginimo metodą M. Borgolte, „Europos lyginamosios medievistikos būklė ir perspektyvos“, *Lietuvos istorijos metais*. 2003/1, Vilnius, 2004, p. 135–148; Z. Norkus, „Lyginamasis metodas ir daugiopio konjunktūrinio priežastingumo problema“, *Istorija*, t. 52, Vilnius, 2002, p. 79–91; M. Доган, Д. Пеласси, *Сравнительная политическая социология*, Москва, 1994.

rinio tyrimo rezultatus. Būtent empiriškai nustatytos charakteristikos „nenuosekliai“, „nepreciziškai“, „su trukūmais“ ir t. t. implicitiškai glūdi istoriko išankstiniame žinojime, kaip turi atrodyti registravimo knygos, kurios užtikrina visą efektyvų kanceliarijos darbą ir jo kontrolę. Tik lyginant mintyse su šiomis „idealiomis knygomis“ galimas toks loginis samprotavimas: jei nustatoma, kad knygos *praktiškai nėra „tokios“*, tai natūraliai iš to kyla objektyvi išvada, kad todėl jos negali funkcionuoti taip, kaip funkcionuotų „idealioms knygos“. Istorikai dažnai samprotauja, pvz., tokiu būdu: falsifikatų gausu todėl, kad kanceliarijos darbo organizacija nėra tokia, kokia turėtų būti (neefektyvus jos darbas)²⁵. Nereikia išsamios analizės norint suprasti, jog istorikai, šiuo atveju stengdamiesi sukurti idealaus registravimo ar idealių knygų funkcionavimo modelį ar tipą, mintyse remiasi vėlesnės, labiau formalizuotos modernios biurokratijos raštvedybos mechanizmais. Problema nėra šis palyginimas su „idealiomis knygomis“, nes tai primena operavimą idealiaisiais tipais vėberiškoje prasme ir turi savo euristinę vertę. Bent jau tol, kol jie ir laikomi idealiais tipais²⁶. Ne veltui M. Weberis perspėja, kad idealūs tipai patys savaime nėra tyrimo tikslas, jie tik euristinė priemonė, padedanti „kultūros mokslams“ generuoti aiškinimo problemas, kurios įdomios tam tikrai „epochai“ (XX a. istoriko epochai). Tokių jų pobūdį gali paaiškinti tai, jog idealus tipas yra istoriškas arba, M. Weberio žodžiais kalbant, priklausomas nuo vertybinių prielaidų²⁷.

Vadinasi, problema kyla tada, kai šie idealūs tipai praranda savo istoriškumą, o nežinant jų atsiradimo principo, linkstama modelį nepastebimai paversti tikrove – sudaiktinti jo konstruojamas struktūras, kurios laikomos autonomiškais esybėmis, apdovanotomis gebėjimu „veikti“ kaip istoriniai agentai. Remiantis tokiu požiūriu, tiriamų žmonių praktika gali būti suvokiama tik neigiamai, vien kaip istoriko įsivaizduotų „idealių knygų“ funkcijų įgyvendinimas (iš čia randasi savybės „nenuoseklus“, „nepreciziškas“, „netvarkingas“ ir t. t.), galų gale į veikiančiųjų protus perkeliamas šitoks požiūris į savo veiklą, visai nekreipiant dėmesio į tai, kaip veikiantieji ją patiria. O rezultatas yra toks: XV–XVI a. valdovas, teisėjai, kanceliarijų raštininkai, bajorai su... XX–XXI a. istorikų galvomis. Būtent taip galima traktuoti minėtą priežastinį

²⁵ Plg.: K. Fianu, „Détecter et prouver la *fausseté* au Parlement de Paris à la fin du Moyen Âge“, *Écrit*, p. 296. Teoriškai turėtų būti taip, o praktiškai, deja... T. M. Clanchy rašo: „In theory it would have been as easy to eliminate forgerie as to produce charters which were uniformly dated and signed. [...] Nevertheless the gulf between theory and practice was enormous, because these rules [of checking in registers] were as difficult to enforce as those governing the drawing up of written instruments“ (T. M. Clanchy, *op. cit.*, p. 323–324; K. Fianu, *op. cit.*, p. 296 (10).

²⁶ Cit. pagal Z. Norkus, „Maxo Weberio „idealieji tipai“ ir šiuolaikinė istorijos ir socialinių mokslų filosofija“, *Istorija*, t. 42, Vilnius, 1999, p. 42–43.

²⁷ Ten pat. Taip pat apie idealių tipų metodo taikymo problemas istorijos ir sociologijos moksluose žr. P. Veyne, *Comment on écrit l'histoire. Essai d'épistémologie*, Paris, 1971, p. 173–175; J. Coenen-Huther, „Le type idéal comme instrument de la recherche sociologique“, *Revue française de sociologie*, t. 44, nr. 3, 2003, p. 531–547.

Karališkosios Metrikos rašymo nenuoseklumo ir jos nenaudojimo kanceliarijos praktikoje ryšį. Konkrečiai, aiškinantis falsifikatus, o ką jau kalbėti apie formalų kanceliarijos veiklos efektyvumo (50%) įvertinimą, kai net nebandoma deramai nustatyti, kiek iš tikrųjų to laiko kasdienė valdovo institucijos veikla, kanceliarijos raštvedyba ar galų gale falsifikatų išaiškinimas buvo grindžiami *knygomis*²⁸. Prancūzų sociologas Pierras Bourdieu rašo:

„[...] istorikai dažnai pasmerkia save anachronizmui dėl to, kad mąstydami apie praeities visuomenes, vartoja neistoriškas arba istoriškumą neigiančias sąvokas. Jie pamiršta, kad šios sąvokos ir tikrovė, kurią jos čiuopia, yra istorinės kūrybos rezultatas: pati istorija, kuriai taikomos šios sąvokos, iš tiesų sumanė ir sukūrė jas, dažnašyk milžiniškų – iš esmės pamirštų – istorinių pastangų kaina.“²⁹

Akivaizdu, istorikai vis dar dažnai pamiršta faktą, kad dokumentai buvo rašomi ne jų poreikiams³⁰, o remiantis nurodytomis aptartos problemos priežastimis, galima konstatuoti aiškų poreikį per objektyvų (materialų) veiksmo rezultatą (pvz., per Lietuvos Metrikos *knygas*) pamatyti jo šaltinį – veikiančių to meto žmonių iniciatyvą: „*Tai, kas padaryta [opus operatum]*, objektas, turi būti aiškinama tuo, ką kiekvienu konkrečiu istorijos momentu reiškė *daryti [modus operandi]*; mes klaidingai įsivaizduojame, kad *daryti*, praktika, reikia aiškinti tuo, kas padaryta“³¹. Žinoma, atliekant tyrimus, nėra lengva tai padaryti, bet tik tiriant gali išaiškėti minėto uždavinio niuansai.

Tyrimo perspektyvos: sąvoka *knygos* ir kasdienė kanceliarijos praktika

Negalima teigti, kad Lietuvos Metrikos genezės istoriografijoje buvo ignoruojama būtinybė per objektyvų (materialų) veiksmo rezultatą – Lietuvos Metrikos *knygas* – pamatyti jo šaltinį – veikiančių to meto žmonių iniciatyvą. Čia kartais tik intuityviai, kartais aiškiai *expressis verbis* deklaruotas poreikis skirti „vartotojišką“ požiūrį į Lietuvos Metriką kaip į kieno nors istorijos šaltinį, kai ji traktuojama tik kaip pasyvi liudininkė, tiksliau sakant, „informacijos lobynas“, išsaugojęs istorikams nepakeičiamų istorinių duomenų apie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės socialinius, ekonomikos,

²⁸ Plg. S. Mikucki, *Badanie autentyczności dokumentu w praktyce kancelarii monarszej i sądów polskich w wiekach średnich*, Kraków, 1934.

²⁹ P. Bourdieu ir L. J. D. Wacquant, „Refleksyvosios sociologijos paskirtis (Čikagos seminaras)“, P. Bourdieu, L. J. D. Wacquant, *op. cit.*, p. 127–128.

³⁰ Plg. S. C. Rowell, *Iš viduramžių ūkų kylanti Lietuva. Pagonių imperija Rytų ir Vidurio Europoje, 1295–1345*, Vilnius, 2001, p. 39–40.

³¹ П. Вен, *Как пишут историю. Опыт эпистемологии*, Москва, 2003, p. 367. Taip pat plg. su P. Bourdieu *socialinė prakseologija*, žr. L. J. D. Wacquant, „Socialinės prakseologijos link: Bourdieu sociologijos struktūra ir logika“, P. Bourdieu, L. J. D. Wacquant, *op. cit.*, p. 20–86. Apie praktikos paradigmos keliones Vakarų Europos istoriografijoje žr. A. Torres, „Percorsi della pratica. 1966–1995“, *Quaderni Storici*, t. 90, 1995, p. 799–831.

politikos, kultūros istorijos faktus (Lietuvos Metrika – miestų³², istorinių vietovardžių³³, istorinės metrologijos³⁴, bajorijos žemėvaldos³⁵, moters padėties³⁶, valstietijos, teisės³⁷, Ukrainos³⁸, Latvijos³⁹ Estijos⁴⁰ ir t. t. istorijos šaltinis), nuo šaltinotyrimo⁴¹ požiūriu į Lietuvos Metriką kaip į, N. Berežkovo žodžiais tariant, „ypatingą savarankišką problemą“⁴², ar aiškiai suformuluotos E. Banionio nuostatos, kad Lietuvos Met-

³² С. В. Абросимова, *Документы Литовской метрики как источник по истории городов Украины первой половины XVI века*, Автореф. дис. канд. ист. наук., Днепропетровск, 1988; А. Тyla, „Žemaitijos savivaldžių miestų dokumentai Lietuvos Metrikoje“, *Lietuvos miestų istorijos šaltiniai* [toliau – *LMIS*], sudarė E. Rimša, Z. Kiaupa, Vilnius, 1988, kn. 2, p. 5–24; А. Тyla, „Vilniaus miesto dokumentai Lietuvos Metrikoje“, *LMIS*, sudarė А. Dubonis, Vilnius, 2001, kn. 3, p. 9–18.

³³ М. Ф. Спиридонов, „Метрика Великого Княжества Литовского как источник по истории поселений“, *Lietuvos Metrika: 1991–1996 metų tyrinėjimai = Lithuanian Metrica: Investigations in 1991/1996* [toliau – *Lietuvos Metrika*], sudarė E. Banionis, Z. Kiaupa, Vilnius, 1998, p. 115–133.

³⁴ J. Karpavičienė, „Lietuvos Metrikos 6-oji Teismų bylų knyga kaip istorinės metrologijos šaltinis“, *Lietuvos Metrikos studijos*, sudarė I. Valikonytė, Vilnius, 1998, p. 54–69.

³⁵ Šioje srityje daugiausiai nuveikė V. Mianžynskis. Jo darbų apie LM kaip bajorijos žemėvaldos istorijos šaltinį bibliografiją žr. А. Dziarnovič, „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tyrinėjimai ir leidyba Baltarusijoje“, *Lietuvos Metrikos naujienos, 5–2001*, Vilnius, 2002, p. 24–25 (nuoroda nr. 7). Taip pat neseniai parašyti darbai kartu su А. Dziarnovičiumi skirti tai pačiai temai, žr. В. Мянжынскі, А. Дзярновіч, „Шляхта і зямельныя ўладанні ў Ашмянскім (Ошменскім) павеце ў першай палове XVI ст. (паводле Кнігаў № 12–31 Метрыкі ВКЛ)“, *METRICIANA: Даследаванні і матэрыялы Метрыкі Вялікага Княства Літоўскага* [toliau–*METRICIANA*], t. 1, Мінск, 2001, p. 46–108; В. Мянжынскі, А. Дзярновіч, „Шляхта, іншыя землеўласнікі і землеўладальнікі ды іхныя зямельныя ўладанні ў Берасцейскім, Камянецкім і Кобрынскім паветах у другой палове XV – першай палове XVI ст. (паводле Кнігаў №12–33 Метрыкі ВКЛ)“, *METRICIANA*, t. 3, Мінск, 2004, p. 57–196.

³⁶ I. Valikonytė, „Lietuvos Metrikos 4-oji Teismų bylų knyga – šaltinis moters statusui tirti“, *Lietuvos Metrikos studijos*, sudarė I. Valikonytė, Vilnius, 1998, p. 124–149.

³⁷ S. Lazutka, I. Valikonytė, G. Kirkiene, J. Karpavičienė, „[vadas“, *Lietuvos Metrika (1522–1530). 4-oji Teismų bylų knyga (XVI a. pabaigos kopija)* [toliau–*LM 224*], parengė S. Lazutka, I. Valikonytė, G. Kirkiene, J. Karpavičienė, Vilnius, 1997, p. XIX–LII.

³⁸ Н. П. Ковальский, *Источники по истории Украины XVI–первой половины XVII в. в Литовской метрике и фондах приказов ЦГАДА*, Днепропетровск, 1979.

³⁹ В. В. Дорошенко, „Акты Литовской Метрики как исторический источник по истории Латвии“, *Известие АН Латвийской ССР*, nr. 12, 1957, p. 61–72.

⁴⁰ В. В. Дорошенко, „Estonica в актах Литовской Метрики“, *Известие АН Эстонской ССР*, nr. 4, 1958, p. 319–327.

⁴¹ Vis dėlto sunku vienareikšmiškai apibrėžti šaltinotyros, mokslo apie istorijos šaltinius, pobūdį, nes tai jauna istorijos disciplina palyginti su kitomis pagalbinėmis (ypač diplomatika, paleografija) istorijos disciplinomis. Be to, jos tradicijos už buvusios Sovietų Sąjungos ribų nėra tvirtos. Pvz., J. Szymański pirmiau trumpai aprašo šaltinotyra, o po to, kitame skyrelyje, aprašo istorijos šaltinių istoriją, žr. J. Szymański, *Nauki potocznicze historii*, Warszawa, 2001, p. 13–18, 26, 28–69. Taip pat plg. В. Kürbis, „Metody źródłoznawcze wczoraj i dziś“, *Studia Źródłoznawcze*, t. 24, 1979, p. 83–95. Plg. su gilia Rusijos šaltinotyros tradicija. Žr. *Источниковедение. Теоретические и методические проблемы*, Москва, 1969; *Научно-педагогическая школа источниковедения историко-архивного института*, сост. Р. Б. Казаков, М. Ф. Румянцева, Москва, 2001; И. Н. Данилевский, В. В. Кабанов, О. М. Медушевская, М. Ф. Румянцева, *Источниковедение: Теория. История. Метод. Источники российской истории*, Москва, 1998.

⁴² Н. Бережков, *Литовская Метрика*, p. 15.

rika kaip istorijos šaltinis yra materialus tikslingos žmogaus veiklos sukurtas kultūros istorijos reiškiny, specifinis informacijos tiekėjas⁴³.

Pastarojo istoriko nuostata aktuali ir praktiškai pritaikoma. Tai ypač gerai matyti bene nuodugniausiai istoriografijoje ištyrinėtų Aleksandro Jogailaičio kanceliarijos pasiuntinybių *knygų*, neatskiriama susijusių su pasiuntinybių tarnybos kasdieniu darbu, tyrimo išvadose: „Pasiuntinybių knygos“, – rašo jis Lietuvos Metrikos Nr. 5 knygos įvade, – buvo sudaromos ne tik dėl raštų išsaugojimo. Svarbesnė jų funkcija – užtikrinti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pasiuntinybių tarnybos kasdienės einamosios raštvedybos poreikius. Tai tarsi parankinė dokumentų nuorašų knyga, palengvinusi raštininkų darbą, nes neberekėjo kiekvienąsyk iškilus poreikiui kreiptis į išdą, saugomą Trakų pilyje⁴⁴ dėl vieno ar kito originalaus diplomatinio dokumento teksto.“ Įsidėmėtina, kad šią pasiuntinybių knygų charakteristiką E. Banionis išryškina lygindamas su kaimyninių šalių registravimo tradicijomis. Lietuvos „pasiuntinybių knygos“ skiriasi tiek nuo Maskvos Didžiosios Kunigaikštijos Pasiuntinybės (*приказ-изба*) knygų, kuriose buvo fiksuojamas ir protokoluojamas pats diplomatinis santykių procesas, tiek nuo Lenkijos Karalystės Karališkosios Metrikos Pasiuntinybių knygų (*Libri legationum*), į kurias diplomatinis dokumentų tekstai buvo perrašomi labai vėluojant, kartais praėjus keleriems metams po dokumento sudarymo ar jo gavimo⁴⁵.

Vis dėlto šiuo atveju derėtų atkreipti dėmesį į tai, kad valstybių tarptautinių santykių sričiai, jos diplomatinei kultūrai⁴⁶ reikėjo ypač gerai išplėtos rašto kultūros. Galbūt šią specifiką atspindėjo tik raštininkų specializacijos ir jų „knygų–sąsiuvinų“ užuomazgos⁴⁷, juolab kad pasiuntinybių tarnyba teisiškai apibrėžtos autonomijos kanceliarijoje neturėjo⁴⁸, tačiau jos teigiamos įtakos rašto kultūros plėtotei, kartu

⁴³ Э. Банионис, „К вопросу о генезисе книг Литовской Метрики (последняя четверть XV в.)“, *Lietuvos Metrika. 1988 metų tyrinėjimai – Литовская Метрика. Исследования 1988 г.*, Vilnius, 1992, p. 8, 40. Plg. su seną istorinę tradiciją turinčiais analogiškais teiginiais buvusioje E. Banionio *Alma mater* institucijoje, žr. О. М. Медушевская, „Источниковедческое научно-педагогическое направление: гуманитарное знание как строго научное“, *Научно-педагогическая школа источниковедения историко-архивного института*, Москва, 2001, p. 8–32. Taip pat plg. su bandymu, remiantis minėta tyrimo pozicija, interpretuoti LDK muitinės aktus Lietuvos Metrikoje. Žr. L. Karalius, „XVI a. pirmosios pusės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės muitinės aktai Lietuvos Metrikoje (šaltinotyrynės problemos)“, *Konstantinas Jablonskis ir istorija*, red. E. Rimša, Vilnius 2004, p. 197–215.

⁴⁴ LM-5, p. 244: „Originales repositae sunt in castro Trocensi sub cura thesaurarii“ (rašas po 1501 m. sutartimi).

⁴⁵ Э. Банионис, „Введение“, p. 21.

⁴⁶ Apie diplomatinę kultūrą ir apie sudėtingas, didelės raštininko kompetencijos reikalaujančias tarpvalstybių raštų ratifikavimo procedūras žr. M. Sirutavičius, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Maskvos valstybės santykių diplomatinė kultūra (XV a. pabaigoje – XVI a. pirmoje pusėje)* [daktaro disertacija, rankraštis laikomas Lietuvos istorijos instituto rakinatyne], Kaunas 2004, p. 85–91.

⁴⁷ K. Pietkiewicz, *Wielkie Księstwo Litewskie*, p. 18–28.

⁴⁸ E. Banionis, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pasiuntinių tarnyba XV – XVI amžiais*, Vilnius, 1998, p. 140–172.

galimam *knygų* intensyvesniam panaudojimui nepaneigsi. Tai turėjo būti pažangiausia valdovo kanceliarijos ūkio dalis. Todėl šios E. Banionio suformuluotos pastabos apie „pasiuntinybių knygu“ paskirtį negalima tiesiogiai taikyti kitoms LDK kanceliarijos dokumentų rūšims – vadinamosioms „nuomų knygom“, „dalinimų knygom“, „dovanojimų ir teismo raštų knygom“ – visoms toms *knygom*, kurios pirmiausia atspindėjo kanceliarijos kaip pagrindinio vykdomojo aparato vaidmenį ir raidą Lietuvos valstybės vidaus gyvenime, sąlygotą autentiškesnio Lietuvos visuomenei rašto kultūros vaidmens⁴⁹. E. Banionis spėjo tik numatyti tokius pat plačius minėtų *knygų* rūšių šaltinotyrimus, nes, reikia pabrėžti, svarbiausia šaltinotyrimine Lietuvos Metrikos problema jis vis dėlto laikė dar N. Berežkovo iškeltą ankstyvųjų *knygų*-originalų santykį su XVI a. pabaigos – XVII a. pradžios knygomis-kopijomis. Tai natūraliai susiaurino jo klausimų grupę ir paliko kiek nuošaliau praktinės, kasdienės kanceliarijos *knygų* reikšmės tyrimus. Šis trūkumas sukonkretina šio darbo tikslus ir metodus.

Pirma. Kaip galėjome įsitikinti iš E. Banionio tyrimų, kad būtų galima stebėti minėtų *knygų* veikimą praktiškai (*practical literacy* M. T. Clanchy⁵⁰, arba *pragmatischer Schriftlichkeit*⁵¹, *pragmatical literacy*⁵² prasmėmis), reikia analizuoti konkrečius *knygų* naudojimo, kitaip sakant, *įsisavinimo* (platesne nei „išmokti ir mokėti naudotis praktikoje“ reikšme) būdus ir sąlygas–galimybes⁵³, tiesiogiai tai siejant su Aleksandro Jogailaičio kanceliarijos, kaip institucijos, kasdiene veikla. Kitaip sakant, materialinės archyvų istorijos rekonstravimo klausimus, susijusius su kanceliarijos, kaip pagrindinio institucinio Lietuvos Metrikos archyvo formuotojos ir saugotojos⁵⁴,

⁴⁹ Э. Банионис, „К вопросу“, p. 40.

⁵⁰ M. T. Clanchy, *op. cit.*, p. 328–334.

⁵¹ Plg. pragmatinės rašto kultūros apibrėžimas: „Pragmatyczna piśmienność to ten rodzaj piśmienność, która w pełnym i późnym średniowieczu stała się – zarówno dla duchownych jak i świeckich – coraz szerzej stosowanym narzędziem celowej działalności i praktyki życiowej ludzi, która dostarczała wiedzy i wskazówek postępowania dla działań praktycznych. Tak pojęta pragmaticzna piśmienność okazała się obszarem kształtowania podstawowych dla rozwoju kultury europejskiej procesów ‘upiśmiennienia’ i ‘alfabetyzacji’, a więc wprowadzenia pisma jako najważniejszego środka przekazu i komunikacji w Europie nowożytnej.“ Cituota pagal: E. Potkowski, „Problemy kultury piśmiennej łacińskiego średniowiecza“, *Przegląd humanistyczny*, nr. 3, 1994, p. 32–40. Čia turima omenyje prof. Hageno Kellerio Mūnsterio universitete vykdoma tyrimo programa „Träger, Felder, Formen pragmatischer Schriftlichkeit im Mittelalter“. Plačiau apie šią tyrimų kryptį ir jos rezultatus žr. E. Potkowski, *op. cit.*, p. 32–40; A. Adamska, „Średniowiecze na nowo odczytane. O badaniach nad kulturą pisma“, R. 65, *Roczniki historyczne*, 1999, p. 129–154.

⁵² Apie *pragmatical literacy* terminą ir jo per siauros vartosenos kritiką žr. A. Butcher, „The functions of script in the speech community of a late medieval town, c. 1300–1500“, *The Uses of Script and Print 1300–1700*, edited by Julia Crick and Alexandra Walsham, Cambridge, 2004, p. 157–170.

⁵³ J. Le Goff, J. Cl. Schmitt, „L’histoire médiévale. La recherche sur le Moyen Âge à l’aube du vingt-et-unième siècle“, *Cahiers de Civilisations Médiévale*, t. 39 (Janvier–Juin), 1996, p. 9–12.

⁵⁴ Plg. A. Груша, *Капицьярыя Вялікага княства Літоўскага 40-х гадоў XV – першай паловы XVI ст.*, Мінск, 2006, p. 30.

vaidmeniu, pravartu papildyti tokiais klausimais: kas naudojosi *knygomis* (jei iš viso naudojosi!), kokiose situacijose ir koku būdu tai darė⁵⁵. Kaip teigiama šiuolaikinėje medievistikoje, tyrinėjant būtent archyvų įsisavinimo klausimus, galima geriau suprasti, kodėl, koku tikslu žmonės saugojo dokumentaciją⁵⁶.

Antra. Tikėtasi, kad aptarta tyrimo perspektyva – „posūkis į kasdienę praktika“ – turėjo palikti nuošaliau minėtą N. Berežkovo iškeltą problemą dėl XVI a. pabaigos – XVII a. pradžios knygų-kopijų santykio su originaliomis *knygomis* didžiąją pastarųjų kelių dešimtmečių Lietuvos Metrikos genezės istoriografijos temą. Tačiau jos, kaip pamatysime, yra labai sunku išvengti. Ji neapeinama todėl, kad E. Banionis tiesiogiai šią problemą susiejo su pačios sąvokos *knygos* (dgs.) sampratos tyrimu Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kanceliarijoje. Pasak jo, sąvoka *knygos* reiškė nurašytą dokumentaciją, skirtą ilgalaikiam saugojimui. Ji turėjo teisinį statusą ir, svarbiausia, neturėjo nieko bendro su dabartinės knygos pavidalu. Šitai pabrėžiamas to meto žmonių mąstymo ir sampratos būdo skirtumas nuo šiuolaikinio istoriko supratimo: „Aleksandro Jogailaičio kanceliarijos knygos neturėjo nieko bendro su dabartinės knygos pavidalu; jas sudarė atskirų lapų ir „sąsiuvinių“ didesni ar mažesni ryšulėliai; dedant sąsiuvinius ir lapus vienas prie kito, formuodavosi sąlyginė knyga (ryšulyje ar aplanke), o įrištų knygų pavidalą joms suteikė tik XVI a. pabaigos perrašinėtojai.“⁵⁷ Būtent todėl nuo šios problemos aptarimo išsisukti neįmanoma, nors šiuo metu istoriografijoje prieita prie išvados, kad rekonstruoti originalus pagal knygas-kopijas euristiciniu požiūriu neįmanoma⁵⁸.

⁵⁵ Plg. O. Guyotjeannin, „*Super omnes thesaurus rerum temporalium: les foctions du Trésor des chartes du roi de France XIVe – XVe siècles*“, *Écrit*, p. 109–131; P. Contamine, „La mémoire de l'Etat, les archives dela Chambre des comptes du roi de France à Paris au XVe siècle“, P. Contamine, *Des pouvoirs en France, 1300–1500*, Paris, 1992, p. 237–250; A. Adamska, „Średniowiecze na nowo“, p. 146–147. Nereikia užmiršti taip pat ir kaimynės Rusijos labai plačiai suvokiamos archyvotyros tradicijų, plg. Л. В. Черепнин, *Русские феодальные архивы XIV–XV веков. Часть первая*, Москва, 1948, p. 455–457; Л. В. Черепнин, „У истоков архивоведения и актового источниковедения („практической дипломатики“) в России (вотчинные архивы и экспертиза документов в XV – начале XVI в.)“, *Вопросы архивоведения*, 1963, nr. 1; С. О. Шмидт, *Российское государство в середине XVI столетия*, Москва 1984, p. 5–186.

⁵⁶ Tai ypač pabrėžiama naujausiame prancūzų diplomatikos vadovylyje. O. Guyotjeannin, J. Pycke, B. Tock, *La Diplomatie médiévale*, Brepols, 1993 p. 23: „Cependant l'étude de la signification de cette conservation est assez récente: comment, mais surtout pourquoi conserve-t-on, au Moyen Âge ou aux Temps Modernes, des Chartes, que ce soit sous la forme dans laquelle ont été émises (originaux) ou sous forme de copies?“

⁵⁷ E. Banionis, „Lietuvos Metrikos knygos: sąvoka, terminas, definicija“, *Lietuvos istorijos metraštis. 1988 metai*, Vilnius, 1989, p. 144–145, 148.

⁵⁸ K. Pietkiewicz, *Wielkie Księstwo Litewskie*, p. 35.

Kad ir kaip būtų, vienareikšmiškai E. Banionio darbo negalima įvertinti. Viena vertus, jo atlikta analizė, pavadinkime, tekstologinė *diplomatinė kodikologija*⁵⁹ (plg. su klasikiniu H. Bresslau suformuluotu *Registerwesen*⁶⁰), yra analitiškai labai sudėtinga (surasta daugybė, apie 40 raštininkų „sąsiuvinių“ ir paskirų nuorašų lapų, taip pat sąlygiškų 12 stambesnių vienetų, „sąsiuvinių“ ir atskirų lapų krūvų) ir iš esmės sėkminga, nes stengtasi atsižvelgti į raštininkų kasdienės raštvedybos suvokimo ir praktikos būdus. Tad nemažai pasistūmėta atskleidžiant, kaip raštininkai „praktiškai“ *knygas* „gamino“, patikslinta raštvedybos technika ir terminija. Tai atveria įvairesnių interpretacijų galimybes, pvz., kad kasdienės kanceliarijos praktikoje raštininkų darbo pagrindas galėjo būti ir smulkesni „saugojimo vienetai“, raštininkų „sąsiuviniai“, ir atskiri dokumentų nuorašai, galbūt net ir „storesni rinkiniai“ (*knygos*). O tai savo ruožtu gali duoti naudos tyrinėjant tam tikras Aleksandro Jogailaičio kanceliarijos praktinės raštvedybos ypatybes, pvz., atskirų dokumentų, atskirų „lapų“, atskirų „sąsiuvinių“ pasikartojančius nuorašus įvairiose Lietuvos Metrikos knygoose⁶¹. Bet tai palikime ateičiai⁶².

Kita vertus, šis kruopštus analitinis tyrimas turi labai aiškias euristines ribas, nes prarastų originalių *knygų* materialinis pavidalas rekonstruojamas, ar, tiksliau kalbant, konstruojamas, tekstologiškai tiesiogine šio žodžio prasme dekonstruojant XVI a. pa-

⁵⁹ S. M. Kaštanovas šią „hibridinę“ discipliną taikė cerkvių kartuliarių tyrimui, С. М. Каштанов, *Очерки русской дипломатики*, Москва 1970, p. 218–340. Kad tai nėra iš pirmo lauzta tyrimo perspektyva, galima įsitikinti plg. su N. Berežkovo darbu apie išlikusią originalią Lietuvos Metrikos knygą nr. 9, žr. Н. Г. Бережков, „9-я книга записей Литовской Метрики“, *Исследования по истории Литовской Метрики*, Москва, 1989, t. 1, p. 32–63. Apie būtinybę suartinti diplomatiką ir kodikologiją energingai ir provokuojamai šiuo metu kalba šveicarų mokslininkas Peteris Rückas, 1990 m. paskelbęs programinį straipsnį „Diplomatika triumfuojančios kodikologijos akivaizdoje“. Žr. P. Rück, „La diplomatique face à la codicologie triomphante“, *Gazette du livre médiéval*, nr. 17, 1990, p. 1–7; O. Guyotjeannin, J. Pycke, B. Tock, *La Diplomatie*, p. 28.

⁶⁰ H. Bresslau, *Handbuch der Urkundenlehre*, Leipzig, t. 1, 1912, p. 111–124. Plg.: G. Tessier, „L'enregistrement à la Chancellerie royale française“, *Le Moyen Âge*, nr. 62, 1956, p. 39–62; I. Hlaváček, „Studie k diplomacie Václava IV. IX. Registra, jejich vedení a registrační poznámky v kanceláři Václava IV“, *Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et Historica*, nr. 5, 1963, p. 15–78.

⁶¹ Užfiksuoti pakartotinio nurašymo atvejai Aleksandro Jogailaičio kanceliarijos knygoose: 1) LM, kn. 6, p. 168 = LM, kn. 6, p. 551; 2) *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 3 (1440–1498). Užrašymų knyga 3* [toliau – LM-3], parengė L. Anužytė ir A. Baliulis, Vilnius, 1998, p. 83, nr. 34 ([1497] 01 06) = [1497] 01 06. Kamenecas. Aleksandro Jogailaičio patvirtinimo raštas Vilniaus vaivados raštininkui Senkui Tereškovičiui į Repninskoje ir Šustovo kaimus, LM, kn. 6, p. 176–177; 3) LM-5, nr. 179, p. 292–293 (1500 12 17) = LM, kn. 6, p. 359–360; LM-5, nr. 180, p. 293 (1504 12 24) = LM, kn. 6, p. 360; LM-5, nr. 181, p. 293 (1500 12 08) = LM, kn. 6, p. 361; 4) LM-5, p. 223–224, nr. 122 (1504 m.) = LM, kn. 6, p. 66–69; 5) LM-5, nr. 33–37.1, 46–51, 64–65, 67, 69, 72–73, 75–77, 79, 81, 85 = LM, kn. 6, p. 31–65.

⁶² Kodėl tas pats aktas būna įrašytas net į kelias dažnai skirtingo profilio Lietuvos Metrikos knygas? Į šį klausimą, glaudžiai susijusį su LM knygų struktūros problematika, kol kas dar nėra atsakymo. Apie tai žr. A. Baliulis, „Iš Lietuvos Metrikos knygų ir dokumentų leidimo istorijos“, *Lietuvos archyvai*. 7. Vilnius, 1996, p. 43; S. Lazutka, I. Valikonytė, J. Sinkevičiūtė, „Įvadas“, LM-227, p. XIII, XV.

baigos – XVII a. pradžios knygas-kopijas. Kadangi kodikologinis originalų tyrimas neįmanomas, tampa sunku vienareikšmiškai pagrįsti minėtas sudėtingas dėlionės („sąsiuvinų krūvas“, *knygas*), sudėliotas iš atskirų raštininkų dokumentų serijų, vadinamųjų „sąsiuvinų“. Todėl labai svarbios yra išankstinės prielaidos. E. Banionio *knygų* materialinio pavidalo įsivaizdavimui, matyt, nemažą įtaką padarė ne kartą jo nurodyta senųjų Karališkosios Metrikos knygų sudarymo technika⁶³. Kiek paslaptina ir sąvokos *knygos* (*книгу*) daugiskaitinės formos istorija (etimologija), paversta knygų priešstata kitai dokumentavimo formai, ritiniams (*столбцы*), labiau primenančiai Rusijos valstybės įstaigų kanceliarijų raštvedybinį formų realijas⁶⁴. Taigi minėtas radikalus E. Banionio teiginys apie ankstyvųjų Aleksandro Jogailaičio kanceliarijos *knygų* pavidalą yra tiek pat ginčijamas⁶⁵, kiek ir palaikomas⁶⁶, tačiau kartu reikia neužmiršti, kad šios diskusijos veda prie iš esmės ginčytino originalių knygų konstravimo projekto. Pozityvūs ir svarūs yra I. Valikonytės argumentai, kad nėra pagrindo nepasitikėti XVI a. pabaigos – XVII a. raštininkų perrašinėtojų darbu (pagal įvairias pastabas apie originalios knygos būklę) bei metrikantų nuostata, jog kopija-knyga pakeičia originalią knygą⁶⁷. Į tai kadaise buvo atkreipęs dėmesį N. Berežkovas, bet tai netrukdė laikytis rekonstrukcinio požiūrio į išanalizuotas ankstyvasias Lietuvos Metrikos knygas Nr. 3–12, 221–223⁶⁸. Nors tiesioginių atsakymų į klausimą, kada tos originalios knygos įgavo būtent tokį pavidalą, nėra (spėjama, kad minėtos ankstyvosios Lietuvos Metrikos užrašymų knygos buvo įrištos antrame dešimtmetyje⁶⁹), tačiau pastaroji prielaida euristiniu požiūriu palanki tolesnei ankstyvųjų Lietuvos Metrikos knygų vidinės įrašų struktūros analizei, suprantama, smarkiai sumažinus rekonstrukcines ambicijas⁷⁰.

⁶³ E. Banionis cituoja tokį Karališkosios Metrikos knygų sudarymo būdą: „Karališkojoje raštinėje Metrikos knygos iš pradžių nebuvo „knygos“ tiesiogine šio žodžio reikšme; greičiau tai buvo didesni ar mažesni sąsiuvinų ryšulėliai, o sąsiuviniai pagal reikalą būdavo sudaromi iš įvairaus skaičiaus popieriaus lapų, netgi iš vieno lapo. Vėliau šiuos sąsiuvinius sudėdavo į krūveles, susiūdavo ir įrišdavo į atskirus tomus“ (E. Banionis, „Lietuvos Metrikos“, p. 145).

⁶⁴ Płg. С. О. Шмидт, С. Е. Князьков, *Документы делопроизводства правительственных учреждений России XVI–XVII вв.*, Москва, 1985, p. 14–20, 42–46.

⁶⁵ K. Pietkiewicz, „Księga 9 wpisów (записей) Metryki Litewskiej, układ i zawartość, oraz jej kontynuacja do roku 1518 z Archiwum Radziwiłłowskiego“, *Lietuvos Metrika*, p. 17–18; S. Lazutka, I. Valikonytė, J. Sinkevičiūtė, „Įvadas“, *LM-227*, p. XIII, XV; I. Valikonytė, „W poszukiwaniu modelu układu najstarszych ksiąg Spraw Sądowych Metryki Litewskiej“, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos šaltiniai. Faktas. Kontekstas. Interpretacijos* [toliau – *LDKIŠ*], red. A. Dubonis, Vilnius, 2007, p. 110–111.

⁶⁶ А. Груша, *Канцелярия*, p. 113–115; A. Ragauskas, „Žrėdla do historii urzėdu wójta wileńskiego (koniec XIV w. – koniec XVIII w.): Czy istniały księgi sądu wójtownskiego?“, *LDKIŠ*, p. 402–405.

⁶⁷ S. Lazutka, I. Valikonytė, J. Sinkevičiūtė, „Įvadas“, *LM-227*, p. XIII, XV–XVIII.

⁶⁸ Н. Г. Бережков, *Литовская метрика*, p. 32–33.

⁶⁹ А. Груша, *Канцелярия*, p. 113–114.

⁷⁰ S. Lazutka, I. Valikonytė, J. Sinkevičiūtė, „Įvadas“, *LM-227*, p. XIII, XV.

Trečia. Norint sumažinti minėtos analitiškos tekstologinės *diplomatinės kodikologijos* įtaką, atskleisti kanceliarijos *knygų* reikšmę, artimesnę amžininkų supratimui, reikia skirti daugiau dėmesio E. Banionio apibrėžtai XV–XVI a. sandūroje kanceliarijoje funkcionavusiai sąvokai *knygos*, kuri, jo nuomone, reiškė nurašytą dokumentaciją, skirtą saugoti ilgą laiką, ir turėjusią tam tikrą juridinį statusą: „jomis buvo galima remtis tvirtinant senuosius privilegijų raštus“⁷¹. Būtent šios sąvokos *knygos* vartosenos platesnė analizė, labiau kontekstualizuota, susieta su konkrečiomis Aleksandro Jogailaičio kanceliarijos raštininkų praktikomis (pragmatinis aspektas)⁷², galėtų padėti istorikams padaryti savo interpretacijas adekvatesnes (plg. A. Schützo „adekvatumo pastulata“⁷³ su *Begriffsgeschichte* siekiais⁷⁴) istorijos šaltinių sąvokoms, t. y. padaryti adekvatesnes Aleksandro Jogailaičio, jo raštininkų ir kitų pareigūnų praktinėms veikimo ir suvokimo schemoms (*habitus*)⁷⁵, arba, kaip pasakytų istorikai, jų *mentalitetui*⁷⁶.

Įsidėmėtina, kad kalbama ne apie adekvatų supratimą, o apie siekį kurti adekvatesnes interpretacijas, nes neįmanoma empatiškai įsijausti, tiesiogiai pažiūrėti „amžininko akimis“ (kaip ir antropologas negali pažvelgti „čiabuvio akimis“)⁷⁷. Būtina pri-

⁷¹ E. Banionis, „Lietuvos Metrikos“, p. 145. Taip pat žr. Э. Банионис, „К вопросу“, p. 8–41.

⁷² Plg. su ankstesniu bandymu taip pat kontekstualizuojant terminą *обесмка* išsiaiškinti jam suteikiamas konkrečias reikšmes kasdienės praktikos lygmenyje. Žr. L. Karalius, „Pranešimo rinkliava: iš Lietuvo Metrikos XVI a. pirmosios pusės dokumentų terminijos“, *Lietuvos Metrika*, p. 157–171.

⁷³ Alfredo Schützo „adekvatumo postulatas“: „kiekvienas terminas žmonių veiklos moksliniame modelyje turi būti sukonstruotas taip, kad žmogaus veiksmas gyvenimo pasaulyje, atliktas tuo būdu, kurį nurodo tipiškas konstruktas, būtų suprantamas tiek pačiam veikėjui, tiek jo aplinkiniams kasdienio gyvenimo sveiko proto interpretacijos požiūriu. Šio postulato vykdymas garantuoja visuomenės mokslininko konstruktų atitikimą socialinės tikrovės patyrimo sveiko proto konstruktams“ (A. Schützas, „Sveikas protas ir žmogaus veiklos mokslinė interpretacija“, *Problemos*, nr. 38, 1988, p. 116).

⁷⁴ O. Brunner, *Neue Wege der Verfassung- und Sozialgeschichte*, Göttingen, 1968, p. 102: „Socialinė istorija negali skolintis gatavų sąvokų iš ankstesniųjų sociologijos raidos etapų, negali ji jų gauti ir iš šiuolaikinės sociologijos, ji privalo sukurti savo sąvokų aparatą remdamasi pirmine medžiaga, šaltiniais.“ Plg. šiuolaikine „sąvokų istorijos“ situacija: Л. Кухенбах, „‘Феодализм’: о стратегиях употребления одного неудобного понятия“, *Новое литературное обозрение*, Москва, nr. 81 (5) 2006, p. 32–49; J. Guilhaumou, „De l’histoire des concepts à l’histoire linguistique des usages conceptuels“, *Genèses*, nr. 38, 2000/1, p. 105–118.

⁷⁵ P. Bourdieu ir L. J. D. Wacquant, *Refleksyvosios*, p. 151–181; Ю. Качанов, *Начало социологии*, Москва, 2000, p. 174–180.

⁷⁶ Šis habituso prilyginimas mentalitetui nėra labai vykęs, tačiau norėta pavartoti ir artimesnę istorikams terminiją. Plg. : „Поскольку ‘габитус’ рассматривается в качестве порождающего механизма практик, его эмпирическое изучение не требует выделения в нем самостоятельных смысловых частей. В этом состоит его основное отличие от таких понятий как ‘менталитет’ или ‘диспозиция’“. (Н. А. Шматко, „‘Габитус’ в структуре социологической теории“, *Журнал социологии и социальной антропологии*, t. 1, nr. 2, 1998, p. 60–70).

⁷⁷ C. Geertz, *Kultūrų interpretavimas*, Vilnius, 2005, p. 34–51.

minti, kad visos taikomos istorijos mokslo kategorijos yra istoriškos⁷⁸. Istorikui belieka remtis racionaliais metodais⁷⁹ ir bandyti sukurti adekvatesnes (supratingesnes) sąvokas reflektuojant (prižiūrint) išankstinio žinojimo (konkrečiai kalbant, paveldėtos Lietuvos Metrikos tyrimo tradicijos, istoriografijos) sukeliamus efektus. Kaip galėjome įsitikinti, empiriškai objektyviai, pasiremiant gausybe istorijos šaltinių, galima labai konkrečiai nustatyti tai, ką to meto raštininkai darė ne taip, lyginant su istoriko sukurtais idealiais tipais (mintiniais eksperimentais), būtent ką jis „darytų jų vietoje“. Abejotina, ar istorikai siekė sąmoningai kaip tik tokio rezultato...

Tyrimas: sąvokos *knygos* semantika ir pragmatika

Pagrindinis orientyras – jau minėta E. Banionio apibrėžta sąvoka *knygos*, reiškusi XV–XVI a. sandūros Aleksandro Jogailaičio kanceliarijoje nurašytą dokumentaciją, skirtą saugoti ilgą laiką ir turėjusią tam tikrą juridinį statusą: „jomis buvo galima remtis tvirtinant senuosius privilegijų raštus“⁸⁰. Šis apibūdinimas yra gera starto pozicija norint sukonkretinti sąvokos *knygos* vartosenos kontekstus, susiejant ją su konkrečiomis raštvedybinėmis, teisinėmis, administracinėmis praktikomis (veiksmais).

Pirmas kontekstas. Žodis *knygos* užfiksuotas dvejose originalioms Lietuvos Metrikos knygoms (ne knygoms-kopijoms) priskiriamose antraštėse: 1) *Во имя Божє. Как господарь его милость великии князь Александр сел на великом княженъи Литовском, августа 1, индикт 10 [1492 rugpjūčio 1 d.] рассказывал ми его милость листы судовые и данину свою писати, писарю своему Федьку Янушковичу; и я, что от того часу листов написал аж до тех часов, судовых и данину его милости, то тыми разы в тыи книги новые вписываю*⁸¹; 2) *Какъ панъ Федко з Вилни поехал, я, Янушъко, при великом кн(я)зи остал и въписал есми въ кн(и)ги листы судовые и данину его м(и)л(о)сти, што кому дано, а што я писал почон от Берестеуского соуму ажъ и до*

⁷⁸ Vokiečių filosofas H.-G. Gadameris įtikinamai rašo: „Mąstyti istoriškai reiškia atlikti visus virsmus, kuriuos patiria praėjusių epochų sąvokos, kada mes patys pradėdame jomis mąstyti. Istorinis mąstymas visada ir nuo pradžios susijęs su šių sąvokų grindimu mūsų pačių mąstymu. Bandyti išimti iš interpretacijos savas sąvokas ne tik neįmanoma, bet ir beprasmiška. Juk interpretuoti tai ir reiškia: įvesti į žaidimą savo išankstinį žinojimą (*prietasus, praenotiones*) tam, kad tekstas iš tikro prabiltų.“ Žr. Г.-Х., Гадамер, *Истина и метод*, Москва, 1988, p. 43.

⁷⁹ Plg. P. Арон, *Этапы развития социологической мысли*, Москва, 1993, p. 493–502; С. Giordano, „La pensée ethnologique de Max Weber“, *Ethnologie française*, 1997, t. 27, nr. 4: *Allemagne. L'interrogation*, p. 465–478; П. Бурдьє, „За рационалистический историзм“, *Социо-Логос постмодернизма '97. Альманах Российско-французского центра социологических исследований института РАН*, Москва, 1996, p. 9–29.

⁸⁰ E. Banionis, „Lietuvos Metrikos“, p. 145. Taip pat, žr. Э. Банионис, „К вопросу“, p. 8–41.

⁸¹ *RIB*, t. 27, st. 509–510. Ši antraštė, E. Banionio nuomone, turėtų būti datuojama 1494 m. (E. Banionis, „Lietuvos Metrikos“, p. 140; Э. Банионис, „К вопросу“, p. 27). Taip pat žr. А. Груша, *Канцелярья*, p. 84–85. K. Pietkiewiczzius nuorodas sumaišė (K. Pietkiewicz, *Wielkie Księstwo Litewskie*, p. 30 (nuoroda nr. 159)).

Виленьского соиму август 3 день индикть 14 [1496 rugpjūčio 3 d.]⁸². Šiose antraštėse atspindėta kanceliarijos *knųgų* gamybos praktika. Atkreipkime dėmesį, kad rengdami „valdovo teismų ir dovanojimų raštus“, tam tikri raštininkai pasilikdavo jų nuorašus ir taip sudarydavo nuorašų „sąsiuvinius“, kuriuos vėliau perrašydavo į *knųgas*. Bent jau taip turėjo būti, sprendžiant iš antraščių formuluočių. Tai gerai matyti iš pirmąją antraštę sujungtos serijos 15 aktų, sudarytų nuo 1492 m. rugpjūčio 23 d. iki 1494 m. balandžio 23 d. ir pasirašytų raštininko Fedkos Januškovičiaus⁸³. Antrąją antraštę E. Banionis, atsižvelgdamas į nurodytą galutinę datą (1496 m. rugpjūčio 3 d.), išskyrė 29 aktų seriją, surašytą nuo 1496 m. kovo 23 d. iki liepos 17 d.⁸⁴, tačiau po tais aktais nėra Januškos raštininko parašo. Jis atsiranda tik dar po devynių LM knygos Nr. 6 puslapių, po Vilniuje 1496 m. rugpjūčio 29 d. valdovo išduotu patvirtinimu⁸⁵. Tiesa, prieš nurodytą patvirtinimą yra įrašas apie valdovo nustatytą laidą Martyno Goštauto našlės ir pono Dobrogosto Narbutovičiaus byloje, mat, kaip sužinojome iš jo pakartotinio nuorašo, tai buvo raštininko Januškos „akivaizdoje“ (*перед Янушькомъ писаремъ*)⁸⁶. Čia tik atkreipėme dėmesį į euristinę problemą, kad būtų neįmanoma nustatyti raštininko Januškos parengtų dokumentų nuorašų serijos, „sąsiuvinio“, pabaigos, jei nebūtų antraštėje pažymėtų chronologinių ribų „nuo–iki“. Be to, šioje serijoje pasitaiko atmintinių įrašų, visai nesusijusių nei su valdovo teismo raštais, nei su dovanojimais⁸⁷. Nurodytos ypatybės, skirtumai nuo Fedkos Januškaičio pada-

⁸² LM, kn. 6, l. 122 (145); Э. Банионис, „К вопросу“, p. 28; А. Груша, *Канцелярия*, p. 85. Šią antraštę reikia lyginti su kita, to paties raštininko padarytu įrašu kitose „pasiuntinybių knygose“. LM-5, p. 112: „Как пан Федько з Вильни поехал, а я остал был Янушко. Август 10 день, индикт 14“ (1496 08 10).

⁸³ RIB, t. 27, nr. 1–15, st. 509–526.

⁸⁴ LM, kn. 6, p. 145–160. Э. Банионис, „К вопросу“, p. 28. Taip pat mano А. Груша, žr. А. Груша, *Канцелярия*, p. 85.

⁸⁵ LM, kn. 6, p. 169–170.

⁸⁶ Ten pat, p. 168: „Зарука межи панею Мартиновою Кгаштовтовую а паном Доброгостом Нарбутовичом тисечи рублеи грошей же бы межи себе кривдъ нечинили [ten pat, p. 551: „Перед Янушькомъ писаремъ“ (!)] Г(о)с(по)д(а)рь его м(и)л(о)сть великии кн(я)зь заложил промежи панеи Мартиновои Кгастововича а пана Доброгоста Нарбутовича вины своее тысячу рублевъ грошем, абы промежи себе кривдъ нивчом неделали до права и во всем бы ся правомъ обыходили; а хто с нимъ *будет* до права кривды чинити, тотъ заплатитъ тую вину г(о)с(по)д(а)ру, тысячу рублевъ грошей.“

⁸⁷ Ten pat, l. 122 (p. 145): „Какъ панъ Федко з Вилни поехал, я Янушько при великом кн(я)зи остал и выписал еси въ кн(и)ги листы судовые и данину его м(и)л(о)сти, што кому дано, а што я писал почон *от* Берестейского соиму ажъ и до Виленьского соиму август 5 день индикть 14 (1496 m.). / На память г(о)с(по)д(а)ру его м(и)л(о)сти великому кн(я)зю. Новии Двор, што его м(и)л(о)сть на себе ся увезати Миклашу Бутковичу Кострине после Миколая Жикгимонтовича. / Пану Михаилу Кголкиновичу озеро Орло. Правиль панъ Кгаитольтъ. / Оলেখну Кголикиновичу пять чоловекове, на имя: Илко а Ходаня, а Онихим, а Иванъ, а Ондрей; чотыри ч(о)л(о)в(е)жи данные, а пятыи не даньныи. Правиль пан Монивид. / Што ваша м(и)л(о)сть казали мне дякла из Довьское волости къ Троком выгнати и себе ваша м(и)л(о)сть казали *отповедити*. Ино вышло 40 без трех дякол, а которые не мают ничего у дому, тых сем десят, а пустовъщин сто.“ Ten

rytų įrašų serijos rodo, kad įvairūs raštininkai kiek skirtingai įsivaizdavo, kaip daryti įrašus ir *knygas*. Šie skirtumai įtikina, kad reikia daug atsargiau žvelgti į E. Banionio ir A. Grušos bandymus kitas panašias kanceliarijos *knygose* pasitaikančias raštininkų antraštes (*Индиктъ 15, м(е)с(е)ца мая 13* [1497.05.13]. *Я, Федко Янушковичъ, почаль писати привиля и листы*⁸⁸; *Федко Янушевич, писарь, справлял в Городне, месяца февраля 13 день, индикт 2* [1499])⁸⁹ prilyginti anksčiau aptartoms antraštėms. Žinia, šių pacituotų antraščių vertinimo problemą galima išspręsti greitai ir paprastai, nes jose nėra pavartotas žodis *knygos*.

Aptartą trijų etapų raštvedybą (raštų sudarymas→nuorašų „sąsiuvinis“→įrašymas į *knygas*) vėliau patvirtino K. Pietkiewiczzius, išnagrinėjęs Žygimanto Senojo laikų kanceliarijos Lietuvos Metrikos knygą Nr. 9⁹⁰. Matyti raštininkų pastangos prisilaikyti tam tikros registravimo tvarkos *knygose* tiek chronologiškai rikiuojant, tiek rūšiuojant dokumentus („teismo sprendimo raštai ir dovanojimai“), o tai Vakarų Europos diplomatikoje laikoma „tikrą registrų“ atsiradimo požymiais⁹¹.

pat, p. 157: „На память, што г(о)с(по)д(а)рь его м(и)л(о)сть великии князь казал Высокодворцомъ ходити на роботу: орати на паренину два дни, а на яр орати два дни, на паренину бороновати день, а на яр бороновати день, жита жати два дни, а яр жати два дни.“

⁸⁸ *RIB*, t. 27, st. 668; A. Груша, *Канцелярия*, p. 85.

⁸⁹ LM, kn. 6, p. 229. E. Banionis šią antraštę interpretuoja taip: „‘Спавлял’ следует понимать как ‘переписывал в книги’“ (Э. Банионис, „К вопросу“, p. 32). Čia matyti sunkumai, su kuriais tektų susidurti aiškinantis šios antraštės reikšmę, nes sunku parinkti tinkamą interpretavimo kontekstą. Plg. su *справа* vartoseną Aleksandro Jogailaičio kanceliarijoje „Справа при Янушку писари в Новогородку июля 19 день индикъ 5“ (1502 m.) (LM, kn. 6, p. 416). Plg. su kita forma „При Федьку писари“ (ten pat, p. 236–237) bei su Kazimiero Jogailaičio *кnygų* antraštėmis „Данина при Ивашку Яцьковичу, писари короля его милости [...]“ (cituota pagal: A. Н. Ясинскі, „Спроба крытычнага вывучэння кнігі данін вялікага князя Казіміра“, *Гістарыка-археалёгічны зборнік*, t. 2, Менск, 1926, p. 48–49). Taip pat apie terminą *справа* Žygimanto Senojo kanceliarijoje žr. K. Pietkiewicz, „Księga 9“, p. 18–19.

⁹⁰ K. Pietkiewicz, „Księga 9“, p. 11–33. Taip pat žr. Э. Банионис, „К вопросу“, p. 27; A. Груша, *Канцелярия*, p. 84–85.

⁹¹ G. Tessier, *op. cit.*, p. 42–45; С. М. Каштанов, „Современные проблемы Европейской дипломатики“, *Археографический ежегодник за 1981 год*, Москва, 1982, p. 37–39; O. Guyotjeannin, *La Diplomatie*, p. 237; O. Guyotjeannin, „Les méthodes de travail des archivistes du roi de France (XIII–début XVI siècle)“, *Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde*, t. 42, 1996, p. 301–306; O. Canteaut, „Une première expérience d’enregistrement des actes royaux sous Philippe le Bel: le Livre rouge de la Chambre des comptes“, *Bibliothèque de l’Ecole des Chartes*, t. 160, nr. 1, 2002, p. 53–78. Prancūziškosios diplomatikos metro G. Tessier apibrėžimu, registras – tai rankraštinė knyga, į kurią fizinis arba teisinis subjektas nurašo ar liepia nurašyti aktus, kuriuos jis išdavė, gavo arba apie kuriuos jam buvo pranešta [tuo pačiu veiksmu užregistruojant (*enregistrement*)] jų (aktų) išdavimą, jų gavimą arba pranešimą apie juos (cituota pagal J. Le Goff, *Saint Louis*, Paris, 1996, p. 320: „Registre, c’est ‘un livre manuscrit dans lequel une personne physique ou morale transcrit ou fait transcrire les actes qu’elle expédie, qu’elle reçoit ou qui lui sont communiqué du fur et à mesure de leur expedition, de leur réception ou de leur communication’. La transcription vaut enregistrement.“). Minėtas registravimas (*enregistrement*) turėjo būti atliekamas mažiau ar daugiau sistemškai ir reguliariai, nes aktų nurašymo (ištisisai arba kaip santraukos-registro) nuoseklumas laiko požiūriu yra vienas pagrindinių šalia kilmės (išdavėjo, valdovo kanceliarijos produktas) registro skirties nuo *kartuliario* – „nuorašų rinkinio“

Atkreiptinas dėmesys į antraščių formuluočių teisinį aspektą, kuris ypač krinta į akis palyginus su keletu išlikusių specifinių rusėniškų Aleksandro Jogailaičio kanceliarijos raštų *subscriptio* formų (3 *росказанья короля его милости писал писар Федко Янушкович, наместник володимерский и скерстомоньский*⁹²; 3 *росказанья его милости Сопега писар писал*⁹³). Čia rašyti – suformuluoti ir patvirtinti (pasirašyti), *subscriptio*, valdovo rašta⁹⁴. Galima net drąsiai teigti, kad, pvz., pirmojoje antraštėje minima išraiška *valdovo įsakymu rašiau raštus (з росказанья господаря писал листы)* yra tikslus minėtos *subscriptio* formuluotės atpasakojimas. Aišku, diplomatika reikalautų atsižvelgti į svarbų skirtumą, kad *knygų* antraštės nėra valdovo raštą patvirtinanti formulė *subscriptio*. Tai galima suprasti kaip minėto raštininko raštininkavimo pradžios formulę, kuri kartu pažymi įrašomų dokumentų nuorašų serijos chronologinę pradžią („nuo tada“).

Žinoma, antraštėje yra užfiksuotas mums svarbesnis veiksmas *įrašyti į knygas*. Ypač svarbu atkreipti dėmesį į esamojo laiko *я вписываю* vartojimą kartu su „subjektyviu“ pirmuoju asmenvardžiu „aš“ (я), o tai diplomatikos požiūriu labiau būdinga ankstyvajam rašto kultūros raidos etapui bei privatiems raštams; „objektyvi“ („oficiali“) teisinė reikšmė priskiriama trečiojo asmens formai (asmenvardžiui)⁹⁵. Suprantama,

(pranc. k. *rétrospectif, sélectif, documentaire*) – požymis. Iki 1307 m. pradėtų rašyti „tikrų“ (*sensu stricto*) registru Prancūzijos karalystės registrai turėjo daugiau *kartuliarių*, „nuorašų rinkinių“, požymių (*cultureire-registre, inventaire*) (L. Morelle, „Registre“, *Dictionnaire du Moyen Âge*, sous la direction de C. Gauvard, A. de Libera, M. Zink, Paris, 2002, p. 1190–1191).

⁹² LM, kn. 6. p. 482 (1505 m.).

⁹³ Ten pat, p. 414 (1502 m.).

⁹⁴ A. Груша, „Службовы склад і структура канцьялярый ВКЛ 40-х гадоў XV – першай паловы XVI ст.“, *METRICIANA*, t. 1, 2001, p. 29–30. Argumentuojama labai retai Aleksandro Jogailaičio LDK kanceliarijoje sutinkama *subscriptio* forma „Копот писалъ, Гринко Громьика писал“ (LM, kn. 6, p. 496 (1506 m.), 470 (1505 m.) ar „3 росказанья короля его милости писал писар Федко Янушкович, наместник володимерский и скерстомоньский“ (ten pat, p. 482 (1505 m.) ar „3 росказанья его милости Сопега писар писал“ (ten pat, p. 414 (1502 m.). Dažniausia forma yra raštininko parašas, pvz.: „Янушко писал“. Deja, kažkodėl K. Pietkiewiczus išleido iš akių tas įdomias rečiau *subscriptio* formules (K. Pietkiewicz, „Dokument ruski w kancelarii litewskiej Aleksandra Jagiellończyka (1492–1506)“, *Litwa i jej sąsiedzi od XII do XX wieku. Studia ofiarowane Prof. dr. hab. Jerzemu Ochmańskiemu w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*, red. G. Błaszczuk i A. Kijas, Poznań, 1994, p. 84).

⁹⁵ K. Maleczyński, *Studia nad dokumentem polskim*, Wrocław, 1971, p. 116–149. Pastaruoju laiku kai kurios diplomatikos kategorijos – *objektyvus* ir *subjektyvus* aktų stiliai, *dispoziciniai* aktai (*dyspozytywne, die Geschäftsurkunden*) ir *paliudijantys* aktai (*poświadczeniowe, die Beweisurkunden*) (lietuviški terminai, žr. E. Gudavičius, – – –, Vilnius, 2002, p. 38–39), – susilaukia daug kritikos dėl pernelyg formalaus jų taikymo, nes šios kategorijos yra XIX a. pabaigos diplomatistų kūryba. Ypač akcentuojama *dispozicinių* ir *paliudijančių* aktų skirties sąsaja su XIX a. komercine teise. Apie tai žr. O. Guyotjeannin, „Penuria scriptorum: le mythe de l’ anarchie documentaire dans la France du nord (Xe – première moitié du Xie siècle)“, *Bibliothèque de l’ Ecole des chartes*, 1997, t. 155, nr. 1, p. 11–44; D. Barthélemy, „Une crise de l’ écrit? Observations sur des actes de Saint-Aubin d’ Angers (Xe siècle)“, ten pat, p. 95–117.

šià pastabà, paremtà lotyniškosios viduramžių diplomatikos aksiomomis, reiktų sukonkretinti, nes reikia atsižvelgti į LDK rusėniškųjų raštų diplomatikos specifikà (plg. su XIV a. intituacijios pradžia *Се язъ князь...*⁹⁶) bei į tai, kad paprasčiausiai trūksta išsamesnių tyrinėjimų. Tik turint omeny šià išlygà galima hipotetiškai kalbėti apie šių *knygų* antraščių „subjektyvesnį“ teisinį pobūdį nei, pvz., lyginto *subscriptio* ta prasme, kad *knygos* yra glaudžiau susietos būtent su raštininkais, jų savarankišku darbu ir juridine tapatybe⁹⁷. Taip išryškėja ir kitas, teisinis, *knygų* gamybos aspektas: už *knygų* kaip galutinės dokumentų nuorašų saugojimo formos sudarymà „atsakingi“ tam tikri (vyriausieji?)⁹⁸ raštininkai (*nucapu*).

Naujų *knygų* sąvokos problema. Vis dėlto aptariamame kontekste lieka vienas sunkiai išsprendžiamas sąvokos *naujos knygos* interpretavimo klausimas. Čia turima omenyje raštininko Fedkos Januškovičiaus suformuluota antraštė, kurioje kalbama, kad raštininkas įrašo valdovo „dovanojimų ir teismo raštus“ į *naujas knygas*⁹⁹. Įdomi I. Valikonytės hipotezė, kad Žygimanto II Senojo kanceliarijoje vartota sąvoka *naujos knygos* gali būti vienas iš argumentų pagrįsti teiginį, kad egzistavo dvi *knygų* rūšys: *knygos* kaip „einamosios knygos-sąsiuviniai“ (naujos knygos?) ir įrištos „storos knygos-rinkiniai“, skirtos ilgalaikiam saugojimui¹⁰⁰. Galima būtų prikibti prie šiuolaikiško termino „einamosios knygos“, bet, taikant šià hipotezė Aleksandro Jogailaičio laikų kanceliarijos realijoms, Fedkos Januškovičiaus formuluotei, ji atrodo dar įtikinamiau (formuojamos *naujos knygos* šalia kitų, jau egzistuojančių). Ši hipotezė, kaip matysime, įtikinamesnė už kitas E. Banionio ir A. Grušos pateiktas minėtos *naujų knygų* reikšmės interpretacijas.

E. Banionis spėja, kad Aleksandro Jogailaičio kanceliarijos *naujų knygų* sąvokos reikšmę reikia tapatinti vien su konkrečiu raštininko Fedkos Januškaičio rašytu „sąsiuvinium“ (LM kn. Nr. 5, „serija B-1“) ir taip skirti jį nuo ankstesnio, „senesnio“ kito

⁹⁶ Žr. E. Gudavičius, *Lietuvos akto promulgacijos kelias: nuo Vytauto kanceliarijos iki Lietuvos Metrikos*, Vilnius, 2006, p. 24; K. Pietkiewicz, „Uwagi o dokumencie łacińskim w praktyce kancelarii litewskiej Aleksandra Jagiellończyka“, *Praeities pėdsakais. Skiriama prof. dr. Zigmanto Kiaupos 65-mečiui*, Vilnius, 2007, p. 127.

⁹⁷ Įdomių paralelių galima rasti prancūzų lingvisto E. Benvenisto darbuose apie subjektyvumą kalboje. Pirmo asmens forma bei esamasis laikas yra svarbiausia subjektyvumo „žmogaus kalboje“ išraiška. Э. Бенвенист, *Общая лингвистика*, Москва, 1974, p. 259–269, 292–300.

⁹⁸ Tokià hipotezė iškelia A. Gruša, paminėdamas šalia kitų argumentų ir čia užfiksuotà vieno raštininko „pavdavimo“ kitu faktà, žr. A. Груша, „Службовы склад“, p. 15.

⁹⁹ *RIB*, t. 27, st. 509–510: „И я [Федко Янушкович] что от того часу листов написал аж до тых часов, судовых и данину его милости, то тыми разы в тыи книги новые вписываю“ [kursyvas – L.K.].

¹⁰⁰ S. Lazutka, I. Valikonytė, S. Sinkevičiūtė, „Įvadas“, *LM-227*, p. XVII. Taip pat žr. ten pat, nr. 383 (1535 01 21), prierasas prie įrašo: „А ширей есть тая речъ описана в новых книгах подле списка п(а)на воеводы виленьского“.

raštininko tvarkyto sąsiuvinio-*knygu*, užrašyto kitoje LM knygoje-kopijoje Nr. 3 ir turinčio įdomią, turbūt originalią antraštę *Данина господарская, князя великого имения*¹⁰¹. Šios knygos-kopijos pirmąją dalį sudaro XV a. antrosios pusės Kazimiero Jogailaičio kanceliarijai priklausiusios *knygos* (atkreipkime dėmesį), pavadintos *Во имя Боже. То сун книги, кому корол имения роздал*¹⁰². Gaila, šios antraštės chronologija sunkiai identifikuojama, neaišku, ar ji priklauso Aleksandro Jogailaičio laikams (plg. taip pat su viršuje cituota *Во имя Боже. Как господарь его милость великии князь Александр сел [...]*¹⁰³ bei su sąvokos *именье* klostymusi XV a. antroje pusėje¹⁰⁴, bet šių formalių kriterijų nepakanka). Bet kaip šios formulotės skiriasi nuo abiejų minėtų raštininkų – Fedkos Januškovičiaus ir Januškos – antraščių! Šią pastabą padarėme neatsitiktinai, nes E. Banionis šių raštininkų antraštes laikė ne tiek jų sudarytų dokumentų nuorašų serijų (kaip mūsų čia interpretuota), o daug didesnių vienetų, ištisu „sąsiuvinių krūvų“, *knygu*, pradžiomis. Teliaka pasižadėti ši teiginį argumentuoti kitame darbe, nes tai būtų atskiro darbo vertas tyrimas. Grįžkime prie Aleksandro Jogailaičio dovanojimų serijos LM knygoje-kopijoje Nr. 3. Nepalieka mintis, kad ši knyga-kopija buvo specialiai suformuota kaip tam tikros vienos rūšies (*dovanojimų*) dokumentų rinkinys, bet tai jau klausimas, kaip susiklostė materialus knygu-kopijų originalo (kada – neaišku) pavidalas. Tai ir yra didžioji problema: kaip įrodyti, kad LM kn. 3 užfiksuota Aleksandro Jogailaičio dokumentų serija (E. Banionio žymima „A serija“) yra ankstesnė ar „senesnė“ nei Fedkos Januškaičio rašytas valdovo teismų ir dovanojimų raštų „sąsiuvinis“, *naujos knygos* (serija B-1, LM knyga-kopija Nr. 5)? Nėra žinoma, nei kas sudarė dokumentus, nei kas nurašė „seriją A“ į *knygas*. Pats E. Banionis kelia darbinę hipotezę, kad 1492–1494 m. „serija A“ buvusi tarsi „archyvinės pabiros“ (*архивная россыть*), o vėliau prie jos buvo prijungti dar 1496–1498 m. 5 dokumentai¹⁰⁵ ir taip buvo suformuota LM kn. 3 dalis, pavadinta *Данина господарская, князя великого имения*. Bet tai kaip tik „seriją A“ padaro vėlesnę už „seriją B-1“ – ne kartą minėtą Fedkos Januškaičio

¹⁰¹ Э. Банионис, „К вопросу“, p. 27 (pastaba): „[...]ведь была „серия А“– „старые книги“?“ Ten pat, p. 25. „Serija A“ – tai LM kn. nr. 3 esanti 31 Aleksandro Jogailaičio dokumentų serija nuo 1492 08 13 iki 1494 10 05, su antrašte „Данина господарская, князя великого имения“. *Žr. LM-3*, p. 70.

¹⁰² *LM-3*, p. 19–70.

¹⁰³ *RIB*, t. 27, st. 509–510. Ši antraštė, E. Banionio nuomone, turėtų būti datuojama 1494 m. (E. Banionis, „Lietuvos Metrikos“, p. 140; Э. Банионис, „К вопросу“, p. 27). Taip pat žr. А. Груша, *Канцелярия*, p. 84–85. К. Pietkiewiczus nuorodas supainiojo (К. Pietkiewicz, *Wielkie księstwo Litewskie*, p. 30 (nuoroda nr. 159)).

¹⁰⁴ J. Jurginis, *Baudžiavos įsigalėjimas Lietuvoje*, Vilnius, 1962, p. 226–230.

¹⁰⁵ Э. Банионис, „К вопросу“, p. 25–26.

„sąsiuvinį“¹⁰⁶, kurio „gimimo data“, kaip minėta, yra laikomi 1494 m. Galbūt čia matyti N. Berežkovo rekonstrukcijos įtaka¹⁰⁷.

A. Gruša sąvoką *naujos knygos* dar labiau supainioja teigdamas, kad raštininkas šitaip siekė atskirti savo pasidarytus išduotų dokumentų nuorašų rejestrus (prisiminime tezę apie trijų etapų raštvedybą), iš kurių jis nurašinėjo dokumentų tekstus į *naujas knygas*¹⁰⁸. Šią interpretaciją sunku suderinti su minėta sąvokos *naujos knygos* vartoseną Žygimanto Senojo teismų knygoje. Taigi, kol kas įtikinamiausia yra I. Valikonytės interpretacija.

Antras kontekstas. Valdovo įsakymu raštininkai įrašo į *knygas* (*господарь его милость в книги казал то записати про память*¹⁰⁹; *На память Яна Куницовича дело. [...] господарь его милость... и то теж казал у книги записати*¹¹⁰), atkreipkime dėmesį, jo teismo sprendimų raštus „atminčiai“. Kažin ar dera daryti didelio masto interpretacijas iš matomos sąsajos tarp valdovo valios ir jo teismo raštų „atminties“ išsaugojimo *knygoje*, tačiau akivaizdu, kad toji sąsaja ši kontekstą susieja su pirmuoju kontekstu. Raštininkai į *knygas* įrašinėja ne bet kokius raštus, o „dovanojimo ir teismo sprendimų raštus“. Taigi išryškėjęs skirtumas tarp pirmo ir antro kontekstų dėl pastarajame aiškiai išreikštos nuorodos į valdovo valią nėra neperžengiama riba. Kaip tik šis skirtumas parodo kontekstualizacijos prasmę ir ribotumą, nes griežtų ribų tarp jų nėra. Kaip pamatysime, sąvokos *knygos* vartojimo antro ir trečio kontekstų reikšmės taip pat yra glaudžiai tarpusavyje susijusios, tik kitokiu aspektu.

Išraiška *įrašyti atminčiai į knygas* turbūt adekvačiausiai išreiškia *knygų* sudarytojų veiksmų subjektyvią prasmę, intencijas, ketinimus, paliekant nuošalyje painią žmonių veiksnio problemą¹¹¹. Apskritai formulės *про память* ar *на память*¹¹² buvo

¹⁰⁶ Ten pat, p. 26–27.

¹⁰⁷ Н. Бережков, *Литовская Метрика*, p. 97: „В книге Записей III скопирована на лл. 74 об.–89 об., после древнейшей книги данин Казимира, начальная часть книги данин и судебных справ Александра“ [kursyvas – L.K.].

¹⁰⁸ A. Груша, *Канцелярия*, p. 86.

¹⁰⁹ Įrašas atminčiai apie valdovo išspręstą Trakų vaivados Petro Jonovičiaus ir kunigaikščio Ivano Jaroslavičiaus ginčą dėl Slučios upėje rinkto muito, LM, kn. 6, l. 326v (p. 552).

¹¹⁰ Įrašas apie valdovo teismo sprendimą Jokūbo Kuncevičiaus ir Jackaus Nasutkovičiaus ginče dėl 15 kapų grašių, ten pat, l. 132–132v (p. 165–166).

¹¹¹ Plg.: P. Ricoeur, „Tarp hermeneutikos ir semiotikos“, *Baltos lankos*, kn. 2, 1992, p. 26–27; P. Ricoeur, „Préface“, *L'esprit de société. Vers une anthropologie sociale du sens*, sous la direction de Anne Decrosse, Liège, 1993, p. 5–15; A. Prost, „Les acteurs dans l'histoire“, *l'histoire aujourd'hui*, Auxerre, 1999, p. 413–420.

¹¹² Apie formulės *на память* vartoseną ir vadinamuosius memorialinius įrašus Aleksandro Jogailaičio kanceliarijoje plačiau žr. K. Pietkiewicz, *Wielkie Księstwo Litewskie*, p. 36; L. Karalius, „Kauno muitinės rejestro atmininė. Falsifikatas Lietuvos Metrikoje (XV–XVI amžių sandūra)“, *Kauno istorijos metraštis*, kn. 6, Kaunas, 2005, p. 43, 49–51. Lieka galimybė, kad galėjo liepti įrašyti į *knygas* ir kai kurie valstybės pareigūnai, pvz.: (Įrašas atminčiai) *Маршалокъ панъ Григорей Станьковичъ прика-*

plačiai paplitusios Aleksandro Jogailaičio kanceliarijos *knygų* įrašuose ir dažnai nebuvo siejamos su sąvoka *knygos*. Tiesiog jomis buvo galima išreikšti to meto žmonių požiūrį į pagrindinę rašto ir *knygų* funkciją – jos garantuoja teisingą ir nelinkusią keistis įvairių praeinančių dalykų atmintį.

Taigi *knygos* – tai tarsi Aleksandro Jogailaičio teisinių veiksmų „atminties garantas“, arba „atminties vieta“¹¹³, arba, A. Grušos žodžiais tariant, „valdovo teisinės „atminties“ kaupykla („akumulatorius“) ir saugykla, kurios medžiaga buvo skirta aukščiausios valdžios vykdomai įstatymų leidybai ir teisminei veiklai“¹¹⁴. Žinoma, šį apibūdinimą reiktų traktuoti daugiau kaip metaforą, kuri dėl savo lankstumo sugeba vienu metu aprėpti ir istoriko kūrybą (objektyvistinį *knygų* vaidmens apibendrinimą) ir tiesioginę *knygų* kaip raštininkų ir valdovo „atminties vaisto“ (*pour servir d'aide-mémoire*¹¹⁵) reikšmę. Ankstyvojoje Lietuvos Metrikoje yra nemaža vadinamųjų „memorialinių“ (*atmintinių*) įrašų, skirtų pirmaisiai kanceliarijos vidaus reikalams¹¹⁶. Žinoma, nereikia iš akių išleisti ir kito aspekto: vėl paliudijamas *knygų*, kaip galutinės „atminties“ saugojimo formos, statusas. Ryšys tarp valdovo valios ir *knygų* dar aiškiau matyti trečiajame kontekste.

Trečias kontekstas. *Knygos* turėjo teisinį statusą, jomis valdovas galėjo pasiremti tvirtindamas prarastus raštus ir prisimindamas ankstesnius savo teismo sprendimus. Diplomatinės požiūriu tai reiškia, kad įrašų knyga ir tam tikro pareigūno paliepimu įrašytas joje dokumentas kaip teisinio įrodymo priemonė tapo lygiavertis rašytiniam dokumentui¹¹⁷. Šis faktas neturėtų stebinti turint omenyje šio laikotarpio istorijos šaltiniuose atsispindėjusių savivaldžių miestų (Vilniaus¹¹⁸, Kauno¹¹⁹), kitų insti-

*заль про памят записати, што [...] (LM, kn. 6, l. 317 (p. 534)), įdomus kanceliarijos „netvarkos“ atvejis, kai pats valdovas rūpinasi savo veiksmų atminties išsaugojimu. Valdovas, sprenddamas Smolensko bajoro Žabos ginčus su Ivanu Skiporovu dėl teisių valdyti Roslavlio valsčiuką, pabaigoje užsiminė, kad raštininkas Bogušas pametė (*а тыи листы втратил*) jų pateiktus raštus. Todėl valdovas liepė užrašyti atminčiai šiuos jų reikalus. Žr. Valdovo sprendimas Smolensko bajoro Žabos ir Ivano Skiporovo ginče dėl teisės valdyti Roslavlio valsčiuką, ten pat, l. 55 (p. 11) (1505 07 28, Krokuvu).*

¹¹³ Anot C. Gauvardo, XIV a.–XV a. Prancūzijos kanceliarija – valdžios vykdomo (*le lieu de pouvoir*) ir atminties išsaugojimo (*le lieu de memoire*) vieta, žr. C. Gauvard, „Conclusion“, *Écrit*, p. 335. Taip pat žr. A. Adamska, *Średniowiecze na nowo*, p. 146 (nuoroda nr. 108).

¹¹⁴ A. Груша, *Канцелярия*, p. 28. Plg. su istorikų pateikiamais beveik identiškais vėlyvųjų viduramžių laikotarpio Prancūzijos valstybės archyvo vaidmens apibūdinimais, žr. Y. Potin, „L'État et son trésor. La science des archives à la fin du Moyen Âge“, *Actes de la recherche en sciences sociales*, nr. 133, 2000, p. 48–52.

¹¹⁵ *Diplomatique*, p. 23.

¹¹⁶ K. Pietkiewicz, *Wielkie Księstwo Litewskie*, p. 36; L. Karalius, „Kauno“, p. 43, 49–51.

¹¹⁷ J. Szymański, *op. cit.*, p. 461–462.

¹¹⁸ Plg.: *Акты Литовской Метрики* [toliau – *ALM*], выд. Ф. И. Леонтович, Варшава, 1896, т. 1, nr. 443, p. 9. Apie Vilniaus miesto suolininkų teismo knygas žr. A. Ragauskas, „1650 m. kovo 30 d. Vilniaus suolininkų teismo įrašų knygu aprašas“, *LMIS*, kn. 3, p. 260–261.

¹¹⁹ Apie Kauno miesto knygas žr. Z. Kiaupa, „Kauno miesto senojo archyvo likimas“, *Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai. Serija A*, t. 2 (43), 1973, p. 127; *ALM*, t. 1, nr. 22, p. 15–16; nr. 45, p. 22–23.

tucijų (Dorogičino¹²⁰, Smolensko „žemės“ (*земские книги*), „teismų“ (*судебные книги*) *кnygų*¹²¹ funkcionavimą šia teisine forma. Tačiau būtina pabrėžti, kad tada vienu metu galiojo daug skirtingų teisių¹²². Tai reikia turėti omenyje lyginant kanceliarijos *knygas* su magdeburgo teise grįstomis Vilniaus ar Kauno miestų *knygomis* ir kita teise grįstomis minėtomis *knygomis* (prisiminkime K. Pietkiewicziaus darytas analogijas tarp Lietuvos Metrikos ir Dorogičino žemės *knygų* dėl falsifikatų išaiškinimo pagrindo). Čia labai svarbus rodiklis turėtų būti *išrašo iš kanceliarijos knygų* (*выпис с книг канцлерейских*) funkcionavimo pradžia¹²³, nors tai dar nėra pakankamai ištirta (yra viena užuomina apie išrašą Aleksandro Jogailaičio kanceliarijoje)¹²⁴. Daugiau dėmesio susilaukė Žygimanto Augusto laikų kanceliarijos paranotarinės¹²⁵ funkcijos (Lietuvos Metrikos *knygų* formulės *пришедишы до книг канцлерейских и у книги записати*)¹²⁶.

Šiame kontekste aiškiai matyti tiesioginis ryšys tarp valdovo valios ir kanceliarijos *knygų* teisinio statuso. Savo ruožtu valdovo sprendimą remtis *knygomis* lėmė kokia nors papročio ar teisės norma, bet Aleksandro Jogailaičio laikais sunku būtų rasti jų raštišką formą. Iš esmės jis buvo aukščiausios teisės šaltinis, tikras valstybės tėvonis, Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė – jo valstybė, tiesa, pripažįstantis savo malone suteiktas privilegijas ir atsakomybę Dievui¹²⁷. Minėtas ryšys tarp valdovo

¹²⁰ Apie Dorogičino žemės teismo knygas, rašomas nuo 1441 m., žr. J. Bardach, *op. cit.*, p. 332–333. Taip pat, pvz., *ALM*, t. 1, nr. 65, p. 29–30; ten pat, nr. 96, p. 41–42; *RIB*, t. 27, nr. 13, st. 523–525. Dar žinomos XV a. Bielsko ir Tikocino teismų knygos, žr. J. Śliwiński, „Przydatność Metryki Litewskiej do badań nad zatargami o posiadłości“, *Zarys konfliktów o dobra na Podlasiu i Grodzieńszczyźnie za Zygmunta I Starego. Wybór źródeł z „Metryki Litewskiej“ z I połowy XVI wieku*, red. A. Kołodziejczyk, K. Łożyński, J. Śliwiński, Olsztyn, 2001, p. 5–13.

¹²¹ Apie Smolensko žemės teismo knygas žr. *ALM*, Warszawa, 1897, t. 2, nr. 773, p. 197; *RIB*, t. 27, nr. 67, st. 577–578; nr. 68, st. 579–580.

¹²² E. Gudavičius, „Teisė“, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra: tyrinėjimai ir vaizdai* [toliau – *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra*], sud. V. Ališauskas, L. Jovaiša, M. Paknys, R. Petrauskas, E. Raila, Vilnius, 2001, p. 700–713; A. Gieysztor, „Państwo prawa w średniowiecznej Europie Środkowej“, *Aleksander Gieysztor o dziedzictwie kultury*, red. E. Siurawska, Warszawa, 2000, p. 55–60.

¹²³ J. Szymanski, *op. cit.*, p. 461–462; В. Полищук, „Между процедурой и формуляром: источниведческий анализ судебных записей замковых книг перед реформой 1564–1566 гг. (на примере Луцких замковых книг 1558–1566 гг.)“, *LDKIŠ*, p. 358–359.

¹²⁴ *RIB*, Санкт-Петербург, 1903, t. 20, st. 964; В. Полищук, *op. cit.*, p. 358–359.

¹²⁵ *Para-* pavartotas dėl *notariato* sąvokos išplėtimo kritikos, žr. K. Skupieński, *Notariat publiczny w średniowiecznej Polsce*, Lublin, 2002, p. 11–21.

¹²⁶ А. Груша, *Канцелярия*, p. 133–134. Taip pat plg.: L. Karalius, rec.: *Метрыка Вялікага Княства Літоўскага. Кніга 43 (1523–1560). Кніга записай 43 (Копія канца XVI ст.)*, Падрыхтаваў В. С. Мянжынскі, Мінск 2003, *Lietuvos Metrikos naujienos*. „Lietuvos istorijos metraščio“ mokslinis informacinis priedas, 7 – 2003, Vilnius, 2004, p. 11–13.

¹²⁷ E. Gudavičius, „Valdovas“, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra*, p. 740–748. 1492 m. ponai prisiekė Aleksandrui Jogailaičiui kaip „teisėtam paveldėtojui ir ponui“ (*ad verum et legitimum haeredem, ac dominum naturalem*) (cit.: R. R. Trimonienė, *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė ir Vidurio*

valios ir teisinio *knygų* statuso yra svarbus dar ir tuo, kad remiantis juo galima daryti prielaidą, jog kanceliarijos *knygų* teisinę galią deleguoja institucija (šiuo atveju valdovas), ji ateina iš išorės¹²⁸. Todėl nėra taip svarbu, kaip materialiai atrodo tos *knygos*, nuosekliai ar nenuosekliai sudarytos, svarbu valdovo valia remtis jomis sprendžiant konkrečius kasdienes klausimus, susijusius su tam tikrų valdovo sprendimų priėmimu ir raštišku jų dokumentavimu. Štai ko neįvertina objektyvistinis kanceliarijų *knygų* tyrimas, tiesiogiai susiejantis kanceliarijos funkcionavimo efektyvumą su *knygų* tvarkymo būdu.

Žinoma, E. Banionis yra teisus – *knygų* naudojimas raštams patvirtinti Aleksandro Jogailaičio kanceliarijoje yra paliudytas, tačiau atkreipkime dėmesį į praktinę jų reikšmę: tėra žinomi tik du tokie atvejai. 1495 m. kunigaikštis Putivlio vietininkas Bogdanas Fedorovičius Glinskis prašė išduoti naują privilegijos raštą, nes turėtoji Kazimiero Jogailaičio išduota „pergamentinė privilegija su prikabintu antspaudu“ sudegė Kijeve per totorių antpuolį (1480 m.). Valdovas prašymą patenkinti žadėjo vėliau. „Kadangi šiuo metu neturime tų *knygų*, kuriose ši privilegija įrašyta [...]. O kai tas *knygas* turėsime, tai mes jam tuos kaimus iš to nuorašo (*список*), kuris iš privilegijos į *knygas* nurašytas, patvirtinsime savo raštu“, – tokio turinio valdovo raštas buvo išduotas įsakius (*приказаль*) Vilniaus vaivadais ir kancleriui Mikalojui Radvilai¹²⁹. Būtina atkreipti dėmesį į S. Ptašyckio pastabą, kad šiame rašte kalbama apie Kazimiero Jogailaičio laikais rašytas *knygas*¹³⁰. Tad šiuo atveju reikia kalbėti apie Kazimiero

Europa XV – XVI a. sandūroje, Šiauliai, 1996, p. 16). Plg. su sunkumais, su kuriais susidūrė J. Le Goffas, kalbėdamas apie formalius teisinius XIII a. Prancūzijos karaliaus šv. Liudviko valdžios apribojimus. Jis išskiria tris pagrindinius iš esmės absoliučios karaliaus valdžios suvaržymų šaltinius: atsakomybę Dievui, „bendros naudos“ (*comune profit*) sampratą ir sąžinę (*conscience*). J. Le Goff, *Saint Louis*, p. 696–699.

¹²⁸ Plg. analogiją su kalbos galia, žr. P. Bourdieu ir L. J. P. Wacquant, *Refleksyvosios*, p. 189: „[...] žodžių galia sukelti įvykius, duoti paliepiamus ir daryti tvarką yra tiesiog magiška. Stengtis lingvistiškai paaiškinti kalbėjimo galią, bandyti kalbos efektyvumo principus ir mechanizmus pagrįsti kalba reiškia pamišti, jog kalbos galia ateina iš išorės, kaip Emilis Benvenistas primena, analizuodamas skeptrą, kuris, pasak Homero, buvęs įteiktas ketinusiame sakyti kalbą oratoriui. Kalbėjimo veikmė nėra susijusi su ilokuciniiais aktais arba pačiu diskursu, kaip teigia Austinas, nes tai ne kas kita, kaip institucijos deleguota galia“. Taip pat žr. P. Bourdieu, *Ce que parler veu dire. L'économie des échanges linguistiques*, Paris, 1982.

¹²⁹ *Описание книг и актов Литовской Метрики* [toliau – *Описание*], составил метрикант С. Л. Пташицкий, Санкт-Петербург, 1887, p. 4; *Акты, относящиеся к истории Западной России* [toliau – *AZR*], собранные и изданные Археографическою комиссиею, Санкт-Петербург, 1846, t. 1, nr. 129, p. 151 (Vilnius 1495 07 27). Aleksandro Jogailaičio raštas Bogdanui Fedorovičiui Glinskiui, LM, kn. 6, p. 110: „[...] Ино на тотъ часъ тых книг при насъ небыло в которых книгах тое привиле записано которымъ привилемъ отец нашъ корол его м(и)л(о)сть тые села имъ потвердилъ и мы на то дали сесь нашъ листь нехай он тые села держитъ потому какъ княз Олелко и княз Семен отцу его подавали а коли тые книги при насъ будуть и мы ему тые села с того списка што привилея вписано в книги потвердимъ нашим листомъ.“

¹³⁰ *Описание*, p. 4

Jogailaičio *knųų* panaudojimą Aleksandro Jogailaičio kanceliarijoje. Ši pastaba galėtų padėti suprasti įdomų faktą, kad valdovas, būdamas Vilniuje, neturėjo šalia savęs *knųų*, tiksliau sakant, „tų, kuriose ta privilegija įrašyta“. Be šios pastabos sunkiau būtų paaiškinti dar vieną *knųų* panaudojimo faktą. Apie 1505 m. Aleksandriui Jogailaičiui sprendžiant vieną teismo bylą, raštininkai lengvai įvykdė valdovo įsakymą padėti prieš jį *knųgas* (*и мы казали писарем нашимъ перед нами книги положить и в книгахъ нашихъ стоять*) ir patikrinti ankstesnį jo teismo sprendimą¹³¹. Įsidėmėtina, kad čia vienintelį (!) kartą užfiksuota sąvoka „valdovo *knųgos*“, *mųų knųgos* (*наши книги*), visais kitais minėtais atvejais vartota tik *knųgos*.

Deja, šis teismo sprendimas įrašytas tarp Gardine ir Liubline išduotų raštų, nenurodžius vietovės, bet tai, aišku, nė kiek netrukdo K. Pietkiewiczziui, remiantis šia vienintele nuoroda, spėti, kad *knųgos* neturėjo nuolatinės vietos, jos keliavo kartu su valdovu¹³². Kol kas istoriografijoje dėl *knųų* saugojimo vietos iki 1511 m. daug ginčijamasi¹³³, o paskutinė iškelta hipotezė, kad Lietuvos Metrikos *knųgos* visada buvo saugomos kanceliarijoje¹³⁴, nepaiso sąvokų *kanceliarija* ir *kanceliarijos knųgos* (*книги канцлерейские*) vėlesnės genezės: Aleksandro Jogailaičio kanceliarijoje vartojama sąvoka *knųgos* ir tik vieną kartą pažymima, kad tai „valdovo (galima suprasti tiesiogiai – Aleksandro Jogailaičio) *knųgos*“ (*наши книги*), o kiti institutai yra raštininkų ir kanclerio bei Vilniaus vaivados pareigybės. Tiesa, ši hipotezė turi pagrindo, nes nėra abejonių, kad jas tvarkė ir, atrodo, saugojo (ne visais!) raštininkai. Galima hipotezė, kad pirmuoju atveju turime reikalą su „senomis“ (šis žodis kanceliarijos *knųgomis* netaikytas¹³⁵) Kazimiero Jogailaičio *knųgomis*, saugotomis, pavyzdžiui, išde

¹³¹ Aleksandro Jogailaičio raštas dvarioniui Motiejui Stankaičiui, kad užleistų neteisėtai užvaldytą dvarą Derevnaja Slonimo bajorams Boguslavui ir Beinoriui Sokolovskiams, LM, kn. 6, p. 492–493 (apie 1505 m.); *ALM*, t. 2, nr. 729, p. 171; A. Груша, *Канцелярия*, p. 29.

¹³² K. Pietkiewicz, *Wielkie Księstwo Litewskie*, p. 35.

¹³³ Lietuvos Metrikos *knųgos* saugotos Trakų pilyje, išde, žr. *Описание*, p. 4; J. Jurginis, I. Lukšaitė, *op. cit.*, p. 46; A. Baliulis, S. Mikulionis, A. Miškinis, *Trakų miestas ir pilys*, Vilnius, 1991, p. 65–66. E. Banionis sukritikavo E. Ptašyckio teiginį, kad Lietuvos Metrikos *knųgos* galėjo būti saugomos Trakų pilyje, išde. E. Ptašyckis rėmėsi viena Lietuvos Metrikos kn. 5 nuoroda „Originales repositae sunt in castro Trocensi sub cura thesaurarii“ (*LM-5*, p. 244: įrašas po 1501 m. sutartimi). Remiantis šia nuoroda, kaip teisingai pastebėjo E. Banionis, galima įrodinėti tik tai, kad Trakuose buvo saugomi diplomatinų dokumentų originalai. Juos reikia skirti nuo *pasiantinybių knųų* – originalų nuorašų rinkinių, kuriuos turėjo pasiantinybių tarnyba, kad nereikėtų kiekvieną sykį kreiptis į archyvą dėl vieno ar kito dokumento teksto (Э. Банионис, *Введение*, p. 21). Deja, apie kitų *knųų* saugojimo vietą E. Banionis nieko nepasako.

¹³⁴ A. Груша, *Канцелярия*, p. 28–32.

¹³⁵ Tačiau egzistavo Trakų pilininko *senosios knųgos* („посмотрети в старыхъ книгахъ“). *ALM*, t. 1, nr. 302, p. 117–118 (1496 m.). Apie sąvoką *старина* tuo laiku plačiau žr. M. М. Кром, „Понятие ‘старинны’ в политической и правовой культуре Великого княжества Литовского XV–XVI веков“, *Наш радавод. Материалы международной научной конференции по региональной истории восточной Европы “Культура народов Великого княжества Литовского и Белоруссии. XIII–нач. XX вв.*, Гродно, кн. 3, 1991, p. 540–544; M. Кром, „‘Старина’ как категория средневекового

Trakuose?) (Vilniuje valdovas jų neturėjo!), o antruoju — su paties Aleksandro Jogailaičio (atkreipkime dėmesį – *наши книги!*?) „teismų ir dovanojimų raštų“ *knygomis*, keliavusiomis kartu su valdovu ir jo raštininkais. Tiesa, yra vienas „bet“. Galimas daiktas, Aleksandrui Jogailaičiui atneštos „jo knygos“ neišliko iki dabar, nes minėto ankstesnio bylos sprendimo nepavyko rasti tarp LM kn. Nr. 3, 5, 6 įrašų. Bet tai nėra taip svarbu tiriamai praktikai. Ankstesnis Aleksandro Jogailaičio teismo sprendimas buvo patvirtintas būtent „jo knygomis“, o raštininkai, valdovui paliepus, mikliai jas atnešė ir padėjo priešais valdovą bei suieškojo jose reikalingą įrašą. Kažkaip keista būtų teigti, kad tos *knygos* buvo tik „sąsiuvinų krūva“, bet toliau šios abejonės kol kas šioje darbo vietoje sunku žengti.

Taigi Aleksandro Jogailaičio kanceliarijos knygų praktinio vaidmens analizės kontekste kol kas operuojama tik šiomis dviem aiškiais nuorodomis į *knygų*, kaip išduotų raštų patvirtinimo garanto, vaidmenį. Vienu atveju kalbama apie Kazimiero Jogailaičio dovanojimų *knygas*, o kitu – apie vadinamąsias Aleksandro Jogailaičio „dovanojimo ir teismo raštų“ *knygas*. Pirmuoju atveju, atkreipkime dėmesį, valdovo valia nebuvo įvykdyta ir patvirtinti prarastos privilegijos *knygomis* nepasisekė, antruoju atveju ankstesnis valdovo teismo sprendimas buvo patikrintas be problemų. Ir kol kas tai viskas, išskyrus dar vieną užuominą, kad Aleksandras Jogailaitis, sprenddamas vienos išmaros paveldėjimo klausimus, buvo liepęs raštininkams nuodugniai patikrinti ankstyvasias Kazimiero Jogailaičio dovanojimų *knygas* (išlikusias minėtoje LM kn. Nr. 3), tačiau nėra aiškus to patikrinimo rezultatų teisinis statusas¹³⁶. O tai ir yra *knygų* praktinio vaidmens Aleksandro Jogailaičio kanceliarijos kasdienėje raštvedyboje esmė. Galima be didelių dvejonų teigti, kad Aleksandro Jogailaičio kanceliarijos kasdienėje praktikoje tokios nuorodos į *knygas* yra daugiau išimtis, o ne taisyklė. Argumentų šiam teiginiui nereikia išradinėti, pakanka išanalizuoti, koku pagrindu remdamasis valdovas dažniausiai patvirtindavo pavaldinių vienaip ar kitaip prarastas jo pirmtakų (valdovų) išduotas privilegijas. Atrinkti ir konkrečiai aprašyti valdovo raštai, kuriuose užfiksuotos panašios situacijos: bajoras ar kito luomo atstovas kreipiasi į valdovą prašydamas patvirtinti vienaip ar kitaip prarastus valdovų raštus. Reikia atkreipti dėmesį, kad šiuo atveju terminas „situacija“ suprantamas ne įprasta reikšme „padėtis“, tam tikra susiklosčiusi politinė situacija. Tai istorinės pragmatinės situacijos kategorija¹³⁷, kuria norima vienu metu apimti du vienas kitam istorijoje dažnai priešingamus dalykus – pasikartojimą ir konkretybę. Aprašomos situacijos kartojasi, jas galima lyginti, o tai leidžia stebėti dinamiką. Aišku, situacijas apibrėžti padeda raštinin-

менталитета (по материалам Великого княжества Литовского XIV – начала XVII вв.“, *Mediaevalia ukrainica: Ментальність та історія ідей*, t. 3, Київ, 1994, p. 68–85.

¹³⁶ L. Karalius, „Vieno atvejo tyrimas arba kam buvo reikalingos Kazimiero Jogailaičio dovanojimų *knygos* Aleksandro Jogailaičio kanceliarijoje?“, *Praeities pėdsakai. Skiriama prof. dr. Zigmanto Kiaupos 65-mečiui*, sudarė E. Rimša, Vilnius, 2007, p. 101–118.

¹³⁷ Ю. Л. Бесмертный, „Что за „казус“?“, *Казус–1996*, Москва, 1997, p. 15–16.

kai, kurie suformuluoja (formalizuoja), t. y. daugiau ar mažiau kūrybiškai išspraudžia į tam tikro rašto formuliarą, rašto tradiciją konkrečias prašymo patvirtinti prarastą privilegiją ir valdovo sprendimo aplinkybes. Formalizavimo mastas lemia galimybes užčiuopti konkrečią, veikiančią „gyvą“ praktiką.

Prarastų raštų patvirtinimo praktika: be kanceliarijos *knygų*

Lyg pritariant išsakytiems nuogaštavimams dėl *knygų* taikymo praktikoje paplitimo aptariamam laikotarpiui, 1497 m. Aleksandras Jogailaitis patvirtino kunigaikščiui Bogdanui Fedorovičiui Glinskiui jo tėvo išstarnautus bei pirktus dvarus, kurių nuosavybę liudijantys raštai (*лицты*) sudegė Kijeve per totorių antpuolį, bei jo paties išstarnautas bei pirktas žemes, kurių raštus jis turėjo¹³⁸. Kaip jau žinome, 1495 m. Putivlio vietininko kunigaikščio Bogdano Fedorovičiaus Glinskio bandymas gauti naują privilegijos raštą, nes turėtoji Kazimiero Jogailaičio „pergamentinė privilegija su prikabintu antspaudu“ sudegė Kijeve per totorių antpuolį (1480 m.), atsimušė į valdovo pažadą prašymą patenkinti vėliau, nes neturįs reikalingų *knygų*¹³⁹. Galima hipotetiškai teigti, kad Kazimiero Jogailaičio privilegijos nuorašo buvo ieškoma 2 metus, todėl dabar valdovas be jokių skrupulų patvirtino visus kunigaikščio prašytus patvirtinti dvarus. Šio rašto išdavimą vėl sutvarkė (*правиль*) tas pats Vilniaus vaivada ir kancleris Mikalojus Radvila. Tačiau visi argumentai rodo visai kitas rašto išdavimo aplinkybes, nors jas, tenka pripažinti, sunku iššifruoti lyginant lakoniškus abiejų raštų formuliarus.

Pirmiausia į akis krinta rašto gavėjo *prašymo* (*petitio*) turinio skirtumai raštų *naratio* dalyje. 1495 m. rašte yra aiškiai pasakyta, kad kunigaikštis B. Glinskis prašė valdovą patvirtinti Kazimiero Jogailaičio „pergamentinę privilegiją su prikabintu antspaudu“, kuria buvo patvirtinti jo tėvo Fedoro išstarnauti kaimai (*село*) pas Kijevo kunigaikščius Olelką ir Semioną: Kijevo pavieto Bobrovoje kaimas Volevskos valsčiuje (*у Волевъскои волости*) ir Golubejevo kaimas Zavskos valsčiuje (*в Завскои волости*) bei Radivonovo kaimas Čerkasuose. Ši privilegija sudegė Kijeve ir valdovas liepė (*dispositio*) išduoti „laikiną“ raštą, kol bus ieškoma *knygose* jos nuorašo¹⁴⁰. O štai 1497 m. patvirtinime minėtos pergamentinės privilegijos su prikabintu antspaudu neliko nė kvapo. Raštininkas užfiksavo dokumente, kad kunigaikštis B. Glinskis prašė patvirtinti tėvo išstarnas pas Kijevo kunigaikščius Aleksandrą ir Semioną (Olelkaitį),

¹³⁸ Aleksandras Jogailaitis savo raštu patvirtino įvairius kun. Bogdano Glinskio ir jo tėvo Fedoro pirktus ir išstarnautus dvarus, LM, kn. 6, p. 191–192 (l. 145–145v) (Pachodkovičiai [1497] 10 02); AZR, nr. 158, p. 178–179 (1498 10 02).

¹³⁹ Vilnius. 1495 07 27. Aleksandro Jogailaičio raštas Bogdanui Fedorovičiui Glinskiui, LM, kn. 6, p. 110; AZR, nr. 129, p. 151. Plg.: *Описание*, p. 4.

¹⁴⁰ Vilnius. 1495 07 27. Aleksandro Jogailaičio raštas Bogdanui Fedorovičiui Glinskiui, LM, kn. 6, p. 110; AZR, nr. 129, p. 151.

pavartodamas kitokią Kijevo kunigaikščio Aleksandro, Vladimiro Algirdaičio sūnaus, „vadinamo Oelko“, vardo formą¹⁴¹. Pakito ir ištarnų turinys. Bobrovoje kaimas Olevsko valsčiuje (*у Олевскои*) buvo ištarnautas su penkiaais duokliniais žmonėmis (!), ko nėra ankstesnėje privilegijoje. Čerkasų paviete ištarnautas kaimas (*селище, не село*) Radivonovas nurodomas su įvairiais priklausiniais (*с пасеками а озера и луки на Днепре и со всеми входы и приходы и што к тому селищу здавна прислухало*), o šito nėra 1495 m. rašte. 1497 m. rašte atsiranda patikslinanti nuoroda, kad jo tėvas Golubejevo (*Голубея*) kaimą Zavskojos valsčiuje (*в Завской волости*) su vienu duokliniu valstiečiu (!) jame ištarnavo pas Kazimierą Jogailaitį (!), o ne pas Kijevo kunigaikščius. Be to, dar paminimi tėvo pirkinys – Nekrašovo kaimas Kijevo paviete bei paties kunigaikščio Bogdano Glinskio ištarnauti pas Aleksandrą Jogailaitį Garmanovskoje ir Gariatovo dvarai (*именье*) Minsko paviete ir jo paties pirkinys – pusė Žukino prie Desnos upės, kurį pirkti leido valdovas. Toliau šiame rašte kunigaikštis B. Glinskis konstatuoja, kad viskam jis turėjęs raštus, tačiau per Kijevo pilies gaisrą netekęs savo tėvo raštų, kiti du jo paties raštai likę pas jį. Nepaisydamas tokio prašymo turinio, valdovas be didesnių skrupulų patenkino prašymą ir patvirtino visas minėtas ištarnas ir pirkinius „amžiams“ jam ir jo vaikams patvirtinančiu raštu su prie jo prikabintu antspaudu. Šis raštas atspindi gana įprastą kanceliarijos praktiką, kurią K. Pietkiewiczus taikliai pavadino „generaliniu patvirtinimo raštu“, kai vienu ypu patvirtinama keletas ar net keliolikos ištarnautų, nupirktų, turėtų žemės valdų nuosavybės teisės¹⁴². Taigi formaliai, diplomatikos požiūriu, tarp 1495 m. ir 1497 m. kunigaikščio B. Glinskio gautų raštų nėra sąsajos, išskyrus Vilniaus vaivados ir kanclerio Mikolojaus Radvilos įsakymą (*приказал*) abiem atvejais.

„Praktinės diplomatikos“¹⁴³ kontekste peršasi tik viena pagrįstesnė hipotezė, kodėl 1495 m. užstrigo sudegusios Kazimiero Jogailaičio pergamentinės privilegijos su prika-

¹⁴¹ T. Narbutt, *Pomniki do dziejów Litewskich*, Wilno, 1846, p. 121 (Bychoveco kronika): „W leto szest tysiacznoie dewiatsothnoie szestdesiat druhoie (1454 m.) prestawisia kniaz Alexandro Wo³odymerowicz Kijewski prorekomy Oelko.“

¹⁴² K. Pietkiewicz, „Dokument ruski“, p. 78.

¹⁴³ „Praktinės diplomatikos“ sąvoką reikia suprasti daug plačiau: tai nėra vien dokumentų autentiškumo tyrimai ar kanceliarijos pagalbinės raštvedybos priemonės (formuliarai, kopijos, registrai). „Praktinę diplomatiką“ galima laikyti raštininkų praktinių įgūdžių ir kompetencijos visuma, būtina teisiškai veiksmingai raštvedybai (ir atpažinimui). Žr. Л. В. Черепнин, „У источников“; С. М. Каштанов, „Предмет, задачи и методы дипломатики“, *Источниковедение. Теоретические и методические проблемы*, Москва, 1969, p. 142–153; С. М. Каштанов, *Русская дипломатика*. Москва, 1988, p. 28–39; J. Krzyżaniakowa, *Kancelaria królewska Władysława Jagiełły. Studium z dziejów kultury politycznej Polski w XV wieku*, Poznań 1972, t. 1, p. 3–10. Taip pat žr. A. Dubonis, „Raštininkas“, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra*, p. 574–588; E. Gudavičius, „Iš Lietuvos pedagogikos istorijos. Socialinės-ekonominės, politinės ir kultūrinės mokyklų kūrimosi prielaidos“, E. Gudavičius, *Lietuvos europėjimo keliais*, Vilnius, 2002, p. 231–233; А. Л. Хорошкевич, „К дипломатическому анализу документов Литовской Метрики (на материалах шестой книги записей)“, *Белоруссия и Украина: история и культура: ежегодник 2004*, Москва, 2005, p. 207–226.

bintu antspaudu patvirtinimas, ir tai tik remiantis analogija su viena kaimyninės valstybės – Lenkijos Karalystės – kanceliarijos išduotų privilegijų registravimo Karališkojoje Metrikoje ypatybe. Į kanceliarijos knygas Lenkijoje šiuo laikotarpiu – Kazimiero ir Aleksandro Jogailaičių laikais – pirmiausia buvo nurašomos vadinamosios „amžinosios“ *ad perpetuam* (*wiecznyje*, kitaip negu laikini, *doczesnyje*, popieriniai raštai) pergamentinės privilegijos su visu išplėstiniu formuliariu bei antspauduotos tam tikru karaliaus antspaudu¹⁴⁴. Kita vertus, galima teigti, kad čia galbūt yra svarbiau valdovo malonės nepastovumas, o ne teisinės „praktinės diplomatikos“ normos. Juk po dvejų metų sudegę raštai buvo patvirtinti be jokių kliaučių. Štai čia glūdi esmė: 1495 m. valdovo sprendimas būtinai turėjo remtis tos privilegijos įrašu *knygose*, o jokia kita alternatyvi tuo metu galiojusi prarastų raštų patvirtinimo praktika, puikiai išsiverčianti be *knygų* (vėlesnio 1497 m. rašto pavyzdys ir kiti pavyzdžiai, žr. toliau tekste), nebuvo suvokiama kaip alternatyva tuo konkrečiu atveju. Čia ypač primintina, kad, sėsdamas į sostą, Aleksandras Jogailaitis 1492 08 06 privilegija patvirtino visus Kazimiero Jogailaičio dovanojimus bajorams *ad perpetuam*¹⁴⁵. Taigi valdovas, tiksliau sakant, ir jo aplinkos pareigūnai (raštininkai) žinojo, kad ši privilegija turėtų būti Kazimiero Jogailaičio dovanojimų *knygose* ir, svarbiausia, besąlygiškai pripažino teisinį *knygų* autoritetą šiuo konkrečiu atveju. Kaip pasakytų M. Weberis, ši norma „empiriškai galioja“¹⁴⁶ Aleksandro Jogailaičio kanceliarijoje.

Vis dėlto būtina atkreipti dėmesį, kad rašto gavėjo požiūriu, 1497 m. raštas galėjo būti suvoktas kaip labai sėkminga alternatyva 1495 m. nesėkmei. Būtent tarp šių raštų yra neatsitiktinis ryšys (tas pats gavėjas) ir, jei norime atskleisti praktinį *knygų* funkcionavimo kanceliarijos kasdienėje veikloje aspektą, minėtas ryšys rodo – kad ir kaip keistai tai skambėtų – realų *knygų* „nepraktiškumą“ tvirtinant prarastas privilegijas. Sveika nuovoka „kužda“, kad tokios sąvokos kaip „šansas“, „galimybė“, „sėkmė“ yra neatsiejamos nuo *praktikos*, „tikrovę keičiančios veiklos“¹⁴⁷, sampratos. Aišku, šias mintis kol kas reikia laikyti intuicijomis, kurias paskatino noras nors iš dalies paaiškinti kitokios prarastų privilegijų patvirtinimo praktikos, kai nėra jokios nuorodos į *knygas*, dominavimą Aleksandro Jogailaičio kanceliarijoje.

¹⁴⁴ I. Sułkowska-Kurasiowa, „Księgi“, p. 81–82; *Dyplomatyka*, p. 226. Taip pat žr. S. Kętrzyński, *Zarys nauki o dokumencie polskim wieków średnich*, Warszawa, 1934, p. 423.

¹⁴⁵ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 25 (1387–1546). Užrašymų knyga 25*, parengė D. Antanavičius ir A. Baliulis, Vilnius, 2002, nr. 2.1, p. 42: „Item donationes et concessiones olim genitoris nostri, quas alicui donavit aut providit et cum hoc literis suis confirmavit perpetue, tenebimus [...]“ (Aleksandro Jogailaičio 1492 rugpjūčio 6 d. privilegija LDK bajorams); M. К. Любавский, *Очерк истории Литовско-Русского государства до Люблинской унии включительно*, Москва, 1915. Приложение, с. 332.

¹⁴⁶ M. Weberis skyrė „dogmatinį“ ar „idealų“ teisės normų galiojimą nuo jų „empirinio galiojimo“, kuris reiškia, kad „esama šanso, jog veiksmas yra faktiškai orientuotas į tam tikras teisės normas; be to, ši orientacija gali būti daugiau ar mažiau sąmoninga (Z. Norkus, *Max Weber ir racionalus pasirikimas*, Vilnius, 2003, p. 71).

¹⁴⁷ *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius, 1993, p. 584 (praktika, praktiškas).

Štai 1497 m. Aleksandro Jogailaičio rašte ponui Bykui Aleksandrovičiui užfiksuota įdomi procedūra tvirtinant taip pat Kijeve sudegusį Kazimiero Jogailaičio raštą, duotą dėl Žitomyro paviete buvusio Brylevo dvaro. Šįkart to rašto suteikimo pagrindas buvo patvirtintas atsiklausus Polocko vietininko pono Jurijaus Pacaičio, kuris Kazimiero Jogailaičio laikais valdė Kijevaž. Jis patvirtino, kad Byką Aleksandrovičių įvesdino į minėtą dvarą remdamasis Kazimiero Jogailaičio raštu. To pakako, kad didysis kunigaikštis leistų Bykui Aleksandrovičiui valdyti dvarą „amžinai“¹⁴⁸.

Vitebsko bajoro Vaskos Oleškovičiaus turėti Kazimiero ir Aleksandro raštai sudegė kartu su jo namu. Bajoras, prašydamas valdovą patvirtinti prarastus raštus, užsiminė, kad apie juos žinaš valdovo maršalas, Vitebsko vietininkas Stanislovas Glebavičius. Maršalas, paklaustas valdovo, patvirtino matęs visus tuos raštus, ir to pakako, kad valdovo raštu būtų patvirtintos prašyme nurodytų žemės valdų teisės minėtam bajorui. Rašto išdavimo liudininkais (*при том были*) tapo rašte paminėtas valdovo maršalas, Vitebsko vietininkas ponas Stanislovas Glebavičius ir raikytojas kunigaikštis Jonušas Aleksandravičius¹⁴⁹.

Smolensko bajorui Kapočiui Vasiljevičiui irgi nepasisėkė. Jis savo turėtus Kazimiero ir Aleksandro Jogailaičių duotus raštus, įteisinius Šumiatino kaimo nuosavybę, saugojo iš dvaro maršalo, Utenos vietininko kunigaikščio Michailo Lvovičiaus [Glinskio] tarnybininko Andriaus Stankaičio pavogtoje skrynioje. Bajoro prašymas patvirtinti teises buvo nuodugniai patikrintas. Pirmiausia valdovas apklausė Andrių Stankaitį, kuris patvirtino jo skrynios su visais raštais ir kitais daiktais vagystę. Po to buvo apklaustas Smolensko okolničius, Ukmergės vietininkas Borisas Semenovičius, kuris taip pat patvirtino, kad tas kaimas tikrai yra to bajoro tėvo išarna. Tik po šių patikrinimų buvo išduotas mandatas Smolensko vietininkams apie patvirtintas teises į Šumiatino kaimą Kopčiui Vasiljevičiui. Įdomi detalė, kad visą šio rašto išdavimo reikalą kanceliarijoje *sutvarkė* (*npавил*) tas pats rašte minimas dvaro maršalas, Anykščių vietininkas kunigaikštis Michailas Glinskis¹⁵⁰. Kartu buvo išduotas dar vienas mandatas su nurodyta ta pačia data ir vieta, skirtas kitiems Kapočio Vasiljevičiaus prarastiems Aleksandro Jogailaičio duotiems raštams, susijusiems su dvarų dalyba tarp giminaičių. Rašte vėl pakartota patikrinimo procedūra dėl raštų vagystės fakto iš skrynios bei apklaustas Smolensko okolničius, šįkart turėjęs pa-

¹⁴⁸ Aleksandro Jogailaičio patvirtinimo raštas, kuriuo Bykui Aleksandrovičiui suteikė amžiną teisę valdyti Brylevo dvarą, LM, kn. 6, l. 146v (p. 194) (Naugardukas, 1497 10 28).

¹⁴⁹ Vilnius, 1499 06 05. Aleksandro Jogailaičio raštas, kuriuo patvirtino Vitebsko bajorui Vaskai Oleškovičiui jo turėtus valdovų raštus, LM, kn. 6, l. 227–227v (p. 355–356).

¹⁵⁰ Aleksandro Jogailaičio raštas Smolensko vietininkams, kad Smolensko bajorui Kapočiui Vasiljevičiui patvirtintos teisės į Šumiatino kaimą Smolensko paviete, LM, kn. 6, p. 370–371 (Vilnius, 1501 07 17).

tvirtinti dvarų išsidalinimo tarp giminaičių faktą. Mandato išdavimą sutvarkė vėl dvaro maršalas, Anykščių vietininkas kunigaikštis Michailas Glinskis¹⁵¹.

1502 m. Aleksandras Jogailaitis patvirtino savo dvarionims kunigaikščiams Ivanui ir Timotiejui Krošinskiams jų turėtas tėvonijas, dėdinijas bei jų tėvo ištarną, nors visi turėti raštai buvo prarasti sudegus Smolensko piliai ir Skaisčiausios Dievo Motinos cerkvei, kurioje „daugelis kunigaikščių ir bajorų savo išdus (*скарбы*) laikė“. Rašte neminimas joks prašymo turinio patikrinimas, todėl reiktų atkreipti dėmesį į pabrėžimą, kurio nėra kituose minėtuose raštuose, kad valdovas šią malonę (*ласка*) dvarionims padarė turėdamas omenyje „teisingą ir ištikimą niekada neveluojant [atliekama] tarnybą mums“¹⁵². Apskritai ši formulotė yra reta visų išlikusių rusėniškų Aleksandro Jogailaičio raštų kontekste¹⁵³.

Senesnės rašto tradicijos regionai pateikia kitokią kazusą. Kažkoks piktadarys, atsisabęs iš Didžiojo Naugardo, pavogė Kazimiero Jogailaičio privilegiją (*nuostatus*) vitebskiečiams (visai žemei), saugotą Šv. Dievo Motinos (*Пречистое Богоматери*) cerkvėje. Tačiau vitebskiečiai išsaugojo privilegijos kopiją (*копию*), kurios pagrindu 1503 m. Aleksandras Jogailaitis, „atsižvelgęs į ištikimą tarnybą jam“, išdavė jiems naują privilegiją¹⁵⁴.

Galbūt pateiktas rusėniškų prarastų raštų patvirtinimų sąrašas Aleksandro Jogailaičio kanceliarijoje nėra visas, bet tai neturėtų trukdyti įsivaizduoti šią kanceliarijos praktiką. Viena aišku, kokios nors apibrėžtos vienos diplomatinės raštų formos ir procedūrų aptartai situacijai Aleksandro Jogailaičio kanceliarijoje nebuvo. Kiekvienu atveju nurodomos konkrečios pradanginimo aplinkybės – iš to sužinome įdomių faktų, kur ir kaip buvo saugomi raštai¹⁵⁵. Todėl beveik kiekvienu atveju taip pat skiriasi ir raštuose suformuluotos „pagrindimo procedūros“ (kiekvieniu atveju skirtingi liudininkų statusai bei liudijimų pagrindas, galų gale kartą panaudojama miestiečių turėta prarastos privilegijos kopija) arba iš viso apie tai neužsimenama (pakako vien *prašymo?*).

Vis dėlto, tie keli (8) pateikti rusėniški raštai aiškiai byloja, kad norint patvirtinti prarastas privilegijas, dažniausiai vien gavėjo *petitio* (*биль чоломъ-просили*) nepakako, o kartais prašymas ir iš viso užstrigdavo, pvz., valdovui įsigeidus „tikresnio

¹⁵¹ Aleksandro Jogailaičio raštas Smolensko vietininkams, kad Smolensko bajorui Kočiui Vasiljevičiui patvirtintos teisės į Šumiatino kaimą, į dalis Roslavsko kaime ir Orgoščinoje bei Semiono dalį Peresosnoje Smolensko pavietae, LM, kn. 6, p. 371–372 (Vilnius, 1501 07 17).

¹⁵² Aleksandro Jogailaičio patvirtinimo raštas, kuriuo Ivanui ir Timotiejui Krošinskiams patvirtino jų turėtas tėvonijas, dėdinijas, ištarnas ir pirtas žemes, LM, kn. 6, p. 415–416 (Naugardukas, 1502 07 19).

¹⁵³ K. Pietkiewicz, „Dokument ruski“, p. 78.

¹⁵⁴ *RIB*, t. 27, st. 846–849 (1503 07 17).

¹⁵⁵ Plg. su vėlesnėmis privilegijų saugojimo tradicijomis, žr. R. Ragauskienė, „XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorijos privačių archyvų saugojimo kultūra“, *Lituanistica*, nr. 2 (66), 2006, p. 1–19.

žinojimo“, tikrinimo su *knugu* įrašu. Šiaip ar taip, prašymo turinys buvo paliudijamas kitų asmenų – pareigūnų – arba prisidėdavo kiti veiksniai – valdovo malonė ar gavėjo socialinis statusas. Blyškūs *Ex certa sciencia* blyksniai, pagrindžiantys valdovo kompetencijos ir specifinio (tikrojo) žinojimo idėją (plg. su Aleksandro Jogailaičio katalikų bažnyčioms skirtų privilegijų formuluotėmis *обыскъ*¹⁵⁶ *тому добрыи вчинившии и доведавъишсе певъности, [...] вжо за насъ всего того были в деръжанъи*¹⁵⁷ ar *de certa sciencia, virtute ac deliberacione nostris*¹⁵⁸). Be abejo, reiktų atsargiai vertinti šią aliuziją į XIV–XV a. Prancūzijoje besiplėtojusias teises sampratas¹⁵⁹, tačiau poreikis vienu ar kitu būdu „patikrinti“ *petitio* turinį ir tai užfiksuoti valdovo rašte yra ryškus minėtuose raštuose, ypač visų išduotų dokumentų fone. Ne veltui vyrauja nuostata, kad kanceliarija išduodavo raštus remdamasi tik vienos šalies – rašto gavėjo – pateikta informacija, jos nepatikrinusi. J. Bardachas puikiai atskleidė panašios praktikos (*заочне, вкрасившии речъ свою*) galimybes ir sąlygas Žygimanto Senojo kanceliarijoje ir jos sukeltus padarinius („netvarką“). Prašymai patvirtinti prarastas privilegijas buvo vienaip ar kitaip „paliudijami“, pagrindžiami, ir „tikro žinojimo“ siekio apraiškų nenuneigsi. Tačiau, kaip matyti, pagrindimo būdai labai skiriasi. Tai leistų teigti, kad praktika dar tik klostėsi, formavosi, dar nebuvo rutinos, tačiau jos neįvertinti negalima. Svarbiausia, kad šios prašymų turinio pagrindimo praktikos negalima atsieti nuo kituose Aleksandro Jogailaičio raštuose, pirmiausia dovanojimų raštuose, randamų tokios praktikos požymių. Pavyzdžiui, kaip pažymėjo J. Bardachas, Aleksandro Jogailaičio raštuose prieš sprendimo klauzulę „ir mes jam davėme tuos žmones ir žemes“ įterpus asekuracinę (apsaugos, kardomąją) klauzulę „jeigu bus taip, kaip mums sakė“, vietininkui buvo suteikiamas pretekstas pasipriešinti rašto gavėjo pretenzijoms, jeigu rašte užrašyta informacija neatitiktų faktinės padėties¹⁶⁰. Žinoma, tai logiškas spėjimas, kurį dar reiktų paremti konkrečiais tokiais atvejais. Gaila, formalioji rusėnų aktų diplomatika¹⁶¹ šias ir kitas, tenka pabrėžti, retas panašios praktikos *petitio* „pagrindimo-patikrinimo“ apraiškas išleido iš akių¹⁶².

¹⁵⁶ Plg. su viena iš galimų žodžio *обыск* reikšmių, vartotų kanceliarijoje. Antrajame XVI a. dešimtmetyje buvo atlikta be valdovo žinios išduotų raštų revizija (*обыск*) kanceliarijoje. J. Bardach, *op. cit.*, p. 363–364; A. Груша, „Службовы склад“, p. 11–46.

¹⁵⁷ *RIB*, t. 27, st. 806–809 (1500 10 20). *Kodeks dyplomacyjny katedry i diecezji wileńskie* [toliau – *KDKW*], parengė J. Fijałek, W. Semkowicz, Kraków, 1948, t. 1, nr. 476, p. 559–561.

¹⁵⁸ *KDKW*, nr. 554, p. 658 (1503 07 04).

¹⁵⁹ Y. Potin, *op. cit.*, p. 48–52.

¹⁶⁰ J. Bardach, *op. cit.*, p. 358.

¹⁶¹ K. Pietkiewicz, „Dokument ruski“, p. 78.

¹⁶² Pvz.: *LM-3*, nr. 14, p. 72–73 (1493 05 04); *RIB*, t. 27, nr. 61, st. 571–573 (1494 12 21); ten pat, st. 766–767 (1499 05 17); Vilnius. 1501 05 30. Aleksandro Jogailaičio mandatas Ostrino vietininkui kun. Glebui Pronskiui, kuriame pranešama, kad Vasiliškių miestelėnui Kuzmai valdovas suteikė bajorišką žemę Ostrino valsčiuje, *LM*, kn. 6, p. 387–388 (Minskas, 1502 08 18). Aleksandro Jogailaičio mandatas Žitomyro vietininkui ponui Dimitrijui Aleksandrovičiui, kuriuo pranešama, kad Žitomyro žemioniui Andriui Priažovskiui paskirta tuščia kaimavietė Tri Besy tame pačiame paviete, *LM*, kn. 6, p. 419.

Problemiška vertinti su Katalikų Bažnyčia susijusius prarastų privilegijų *atnaujinimo (nova privilegia)* atvejus, nes ji atstovavo kitai universaliai – lotyniškai – rašto kultūrai (kitokiam formulariui) ir, be to, čia svarbus ir kitas veiksnys – Aleksandras Jogailaitis buvo krikščioniškos valstybės valdovas (*princeps*)¹⁶³, tad privilegijos suteikimas Katalikų Bažnyčiai buvo *sakralus* arba *šventas* veiksmas, turintis ypatingą kokybę – kitokią negu įprastų *pasaulietišku* privilegijų suteikimas (pvz., bajorų ar miestiečių) – ir nukreiptas į dievišką sritį¹⁶⁴. Galbūt todėl ši institucija aptariamose srityje aplenkė bajorijos luomą. K. Pietkiewiczius suskaičiavo 19 formalių Aleksandro Jogailaičio išduotų bažnyčių fundacijas *atnaujinančių* (suteikiančių *naujas privilegijas*) privilegijų. Jo nuomone, jas faktiškai reikėtų laikyti fundacijomis, nes jose fiksuoti užrašymai pagal to laiko padėtį, remiantis liudininkų ar klebonų liudijimais¹⁶⁵. Akivaizdu, kad Aleksandras Jogailaitis buvo palankus katalikų dvasininkijai ir parapijų klebonai be didesnių vargų pasiekdavo norimą tikslą, o tai galėjo būti palanki terpė „pataisyti“ bažnyčių turtinę padėtį¹⁶⁶. Pvz., įtartinomis aplinkybėmis 1503 m. Vilniaus kanauninkas ir Vitebsko šv. Trejybės bažnyčios parapijos klebonas Stanislovas Kucharskis išprašė naujų Aleksandro Jogailaičio fundacijos privilegijų vietoje „dėl klebono pirmtakų nerūpestingumo ar dėl kokios kitos bjaurios priežasties“ prarastų visų valdovo pirmtakų privilegijų. Klebonas apsidraudė: žinoma viena 1503 m. rugpjūčio 1 d. „pergamentinė su prikabinu valdovo ant-

¹⁶³ Plg.: Urszula Borkowska OSU, *Królewskie modlitewniki: Studium z kultury religijnej epoki Jagiellonów (XV i początek XVI wieku)*, Lublin, 1999. *KDKW*, nr. 563, p. 671–676 (1503 08 17): „Cum unusquisque princeps sciat se a Deo ordinatum fuisse, opere precium est, ut secum contempletur, nihil sibi non solum in presenti caduco sed etiam futuro vite statu profuturum esse, si rebus divinis neglectis, ex quibus non minorem quam ex mundanis consumato vite cursu exactam tandem redditurus est rationem, sua duntaxat lucrari curaverit; si vero augmenta conditionesque fecerit meliores eorum que iam pridem usibus dedicarentur divinis, eum indubitatum hic comparari felicitatem necesse est et in futuro immortalitatem consequi sempiternam, quod tunc precipue fieret, dum ipsius principantis autoritas ea, que ad honorem Dei et pro ecclesiarum ornamentis sunt dotata, defenderit immunitatique eorum munimina perhennium adiecerit litterarum.“ Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Katalikų Bažnyčios privilegijų medžiaga panaudota A. Adamskos straipsnyje, žr. A. Adamska, „Treści religijne w arengach dokumentów średniowiecznych“, *Studia Źródloznawcze*, t. 38, Warszawa 2000, p. 1–32.

¹⁶⁴ A. Adamska, „Treści religijne“, p. 26–27. Būtina atkreipti dėmesį į Viduramžių specifiką, kad lotyniškuose dokumentuose nėra aiškios *sacrum* ir *profanum* skirties (A. Adamska, *Arengi w dokumentach Władysława Łokietka. Formy i funkcje*, Kraków, 1999, p. 124–125). Aleksandro Jogailaičio lotyniškosios privilegijos buvo išduodamos „In nomine domini“ (*invocatio*) vardu ir Katalikų Bažnyčiai, ir miestiečiams, pvz., 1492 rugpjūčio 18 d. privilegija kauniečiams (*Archiwum Akt Dawnych w Warszawie*, Odział I, Dokumenty pergaminowe, sygn. 5729; *Lietuvos mokslų akademijos Rankraščių skyrius*, Fondas: mikrofilmai, nr. 256; ten pat, f. 256–2138: XVIII a. nuorašas). Plg. su šiuolaikine samprata, žr. E. Laumenskaitė, „Religijos sociologija ir šventybės samprata. Baigiamasis žodis“, R. Wuthnow, *Šventybės atgavimas. Religija šiuolaikinėje visuomenėje*, Vilnius, 1996, p. 202.

¹⁶⁵ K. Pietkiewicz, *Wielkie Księstwo Litewskie*, p. 155.

¹⁶⁶ D. Antanavičius, „1380 ir 1412 m. Vytauto falsifikatų Bresto dvasininkams genezė“, *Lietuvos istorijos metraštis. 2003 metai*, t. 1, Vilnius, 2004, p. 49–55.

spaudu“ privilegija rusėnų kalba¹⁶⁷ ir kita, lotynų kalba surašyta 1503 m. rugpjūčio 17 d. privilegija su ilgesniu nei pirmojoje bažnyčios apdovanojimų sąrašu¹⁶⁸. Svarbiausia, kad nėra jokios nuorodos į iki dabar išlikusią (neprarastą!) ankstesnę originalią lotynišką 1494 m. Aleksandro Jogailaičio privilegiją, išduotą tai pačiai Vitebsko parapinei bažnyčiai ir tam pačiam klebonui¹⁶⁹. Taip pat atkreiptinas dėmesys į K. Pietkiewicziaus duomenis, kurie rodo, kad Aleksandro Jogailaičio laikais reta kuri šios institucijos privilegija patekdavo į Lietuvos Metrikos knygas (Lietuvos Metrikos knygose tėra 12% visų išlikusių Aleksandro Jogailaičio privilegijų, išduotų Katalikų Bažnyčiai)¹⁷⁰. Galbūt tokią situaciją lėmė aktyvus gavėjo (Katalikų Bažnyčios) raštinės vaidmuo sudarant privilegijas, bet tai kol kas daugiau konstatuojama, nei yra ištirta¹⁷¹. Kita problema, kad Lietuvos didžiojo kunigaikščio kanceliariją istorikai skyrė į dvi atskiras dalis – rusėniškąją ir lotyniškąją. Kokio gylio buvo ši perskyra, ar ji iš viso atsispindėjo kanceliarijos „praktinėje diplomatikoje“ Aleksandro Jogailaičio laikais, kol kas dar niekas rimtai netyrinėjo¹⁷². Gerai neišmanant konkrečių lotyniškosios rašto kultūros funkcionavimo sąlygų Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, sudėtinga „išskoduoti“ specifiskas lotyniškųjų privilegijų formules. Tai atskiro tyrimo reikalaujantis dalykas.

***

Gali būti, kad šiais prarastų raštų atnaujinimo praktikų apibendrinimais nukrypome nuo temos: *knygų* vaidmuo Aleksandro Jogailaičio kanceliarijoje. Į šią abejonę sunku vienareikšmiškai atsakyti, nes minėtais apibendrinimais stengtasi numatyti tolesnių tyrimų kryptis ir įrodyti vieną akivaizdų dalyką – kanceliarijos *knygų* vaidmens tyrimai neįsivaizduojami be būtino platesnio rašto (raštinų) kultūros konteksto.

¹⁶⁷ KDKW, nr. 558, p. 660–664. Leidėjų neteisinga nuoroda į LM, kn. 6, l. 296–297v. Iš tikro nuorašas yra LM, kn. 5, l. 296–297v. Žr. LM-5, nr. 144, p. 260–261; ALM, вып. 2, nr. 679, p. 138–139.

¹⁶⁸ KDKW, p. 671–676, nr. 563; R. Jasas, *Pergamentų katalogas*, Vilnius, 1980, nr. 147, p. 66 (F 6–85). Kažkodėl K. Pietkiewiczius pateikia vis kitas archyvo nuorodas. K. Pietkiewicz, *Wielkie Księstwo Litewskie*, p. 155 (nuoroda nr. 13) (1503 r. Przywilej dla kościoła w Witebsku, f. 6–66). Patikrinus paaiškėjo, kad K. Pietkiewiczius supainiojo privilegijas. Signatūra f. 6–66 žymi anksčiau – 1494 05 12 – Vitebsko parapinei bažnyčiai išduotą Aleksandro Jogailaičio privilegiją. Žr. KDKW, nr. 412, p. 476–478; R. Jasas, *op. cit.*, nr. 108, p. 53. Kitame savo darbe vėl nurodo klaidingą lotyniškos 1503 m. privilegijos signatūrą f. 6–25 (K. Pietkiewicz, „Uwagi“, p. 124 (nuoroda nr. 14). Signatūra f. 6–91 Mokslų Akademijos bibliotekos Rankraščių skyriuje yra saugoma 1507 07 01 Žygimanto Senojo transumuota Aleksandro Jogailaičio 1503 08 13 privilegija Vitebsko klebonui Stanislovui Kucharskiui, surašyta lotynų kalba. Žr. R. Jasas, *op. cit.*, nr. 172, p. 75).

¹⁶⁹ KDKW, nr. 412, p. 476–478; R. Jasas, *op. cit.*, nr. 108, p. 53. Žr. f. 6–66, 1494 05 12 Vitebsko parapinei bažnyčiai išduotą Aleksandro Jogailaičio privilegiją.

¹⁷⁰ K. Pietkiewicz, *Wielkie Księstwo Litewskie*, p. 40.

¹⁷¹ Ten pat.

¹⁷² Pamažu spraga pildosi, žr. K. Pietkiewicz, „Uwagi“, p. 119–134.

Nebepakanka vien lakoniškai ir iliustratyviai išvardyti keletą pasitaikiusių konkrečių kanceliarijos praktikų, susijusių su *knygų* panaudojimu, pvz., XVI a. pirmojoje pusėje¹⁷³. Aišku, tai vis dėlto yra korektiškesnis *knygų* funkcijų išvardijimas nei įvade aptartas anachroniškas funkcijų apibrėžimas remiantis nereflektuotu lyginimu su istoriko mintyse sukonstruotą „idealių knygų“ vaizdu, tačiau tokia siaurame požiūryje glūdi didelė rizika pervertinti *knygų* reikšmę kanceliarijos veiklai ir kartu neįvertinti tiriamo reiškinių dinamikos. Kad šios mintys būtų aiškesnės, reikia jas sukonkretinti.

Viename valdinių skundo svarstyme 1496 m. Aleksandras Jogailaitis konstatavo: „*Ино Богдан Сопега тоє именьє вѣ нас был выпросил, а мы ему то были дали, не ведаючи листа отца нашего*“¹⁷⁴. Įdomus valdovo pasiteisinimas išaiškėjus, kad jo išduotas raštas prieštaravo ankstesniam Kazimiero Jogailaičio raštui. Įdomus tuo, kad Žygimanto Senojo laikais akcentuojama prašytojo „kaltė“, nes jis prašydamas (čia *выпросил* terminas „neutralesnis“) „pagražino reikalą“ (*вкрасивши речь свою*) ar gavo raštą „už akių“ (be valdovo įsakymo, *заочне*), o valdovas „privalęs išduoti raštą kaip prašoma“¹⁷⁵. „Unikalus“ valdovo motyvacijos atvejis, konstatuojantis taip stipriai J. Bardacho akcentuotą kanceliarijos raštvedybos „silpnąją“ vietą, valdovo raštų apskaitos ir kontrolės stoką, o šiuo konkrečiu atveju – Kazimiero Jogailaičio *knygų* nenaudojimą! Bet čia reiktų pasakyti „Stop!“ Istoriko pasakymas „be knygų“ ar „nesinaudojant knygomis“ yra objektyvistinis, priskirtas šiai aprašytai situacijai „iš išorės“, todėl jis negali būti traktuojamas kaip valdovo, jo pareigūnų, raštininkų kasdienės praktikos prasmės šaltinis. Šis pavyzdys turėtų padėti geriau suvokti, kad tai, ką istorikas atrinko teigdamas, jog visi aptarti atvejai priklauso „tai pačiai“ situacijai, prarastų raštų atnaujinimo praktikoms, pažymėtoms žyme „nesinaudojant knygomis“, nėra pačių amžininkų veiksmų motyvacija. Tiesa, galima pasiteisinti tuo, kad kunigaikščio B. Glinskio 1495 m. ir 1497 m. raštų tyrimas rodo, jog kai kuriais atvejais kasdienėje kanceliarijos praktikoje ryšys tarp prarastos privilegijos patvirtinimo būdo „be knygų“ ar „remiantis nuorašu knygose“ galėjo egzistuoti kaip tam tikra galimybė „pakreipti“ reikalą gavėjui naudinga linkme. Kita vertus, šiuo atveju reikalingas atsargumas: aptartų privilegijų amžininkų veiksmai buvo grindžiami kitokia, „sumania“, „praktiška“, „neaiškia“, istoriška *praktinio proto logika* („praktikos logika

¹⁷³ А. Груша, *Канцелярья*, с. 28–30.

¹⁷⁴ *RIB*, t. 27, nr. 135, st. 655–656 (1496).

¹⁷⁵ 1525 01 13. Petrikavas. L.d.k. Žygimanto II Senojo raštas dvarioniui Ivanui Grinkovičiui dėl Ganusovčėinos žemės, kurią neteisėtai Gardino klebonas laikė, LM, kn. 14, l. 255–255v: „[...] бо мы даемъ привилія наши такъ, какъ хто у насъ просить. А данингъ, листовъ нашихъ, перевшихъ никому тежъ не ламаемъ“ (Varšuva, 1526 08 29). Ldk Žygimanto II Senojo raštas Voluinės žemės maršalui kunigaikščiui Andrejui Sanguškai dėl jam priklausiančių pusės Lucko teismpinigių bei tiltapinigių, LM, kn. 14, l. 301–302: „[...] бо мы такъ даемъ, какъ хто у насъ проситъ“.

baigiasi ten, kur būti logiškam nebebūtų praktiška“)¹⁷⁶, ir naudojami istorijos šaltiniai per daug lakoniški. Todėl būtina suvokti teiginių sąlygiškumą ir įsisąmoninti skirtumą, kuris egzistuoja tarp minėtos *praktinės logikos* ir istoriko bandymų objektyviai ir racionaliai ją aprašyti. Istorikui pravartu būtų toleruoti kai kuriuos neaiškios prarastų privilegijų patvirtinimo būdo pasirinkimo logikos aspektus, ypač skirtingų teisinių normų (tvarkų) koegzistavimą vienoje erdvėje ir tuo pačiu laiku¹⁷⁷. Itin istoriko bejėgiškumas išryškėtų bandant paaiškinti, kodėl Aleksandras Jogailaitis, sprenddamas vieną niekuo neišsiskiriančią bylą, ėmė ir pareikalavo atnešti *knygas* ir tokiu būdu patikrinti ankstesnį savo sprendimą, nors anksčiau ir vėliau jis to nedarė būdamas panašiose situacijose.

Matyt, teisingiau būtų galvoti, kad šalia „naujos“, būtinybę panaudoti *knygas* laidavusios teisinės normos (deja, kanceliarijos praktikoje nelabai sekėsi jos laikytis) egzistavo „įprasta“, „senesnė“ valdovo, kaip aukščiausio teisės šaltinio, prerogatyvos tvirtinti prarastas privilegijas samprata. Kaip galėjome įsitikinti iš prarastų privilegijų patvirtinimo atvejų, ši samprata dominavo Aleksandro Jogailaičio kanceliarijoje. Kabutes čia rašėme sąmoningai, nes skirtis sena/nauja kažin ar yra pagrįsta, be to, ji teleologiška, būtent „iš anksto“ konstatuoja *knygų* viršenybę prieš kitas praktikas, dar šiai praktikai neišsikovojus teisinės viršenybės (teisinio monopolio). Kaip galėjome įsitikinti, prarastų privilegijų patvirtinimo formos, ypač jų pagrindimo procedūros, yra įvairios, „išradingos“, „praktiškos“. Taigi jos nėra „įprastos“ praktikos, jos tiek pat naujos, kaip rėmimasis *knygomis*.

Visa tai turint prieš akis, sunku būtų sutikti su K. Pietkiewicziaus atsargiai kelta mintimi, kad bajorija jau Aleksandro Jogailaičio laikais į Lietuvos Metrikos knygas galėjo žiūrėti kaip į vienintelį formalų jų privilegijų išsaugojimo ir patvirtinimo garantą (*księga wieczysta*)¹⁷⁸. Tiesa, galima kalbėti apie bajorijos intereso apraiškas¹⁷⁹, bet tai nėra tas pat, ką teigia K. Pietkiewiczius. Turbūt tiksliau būtų teigti, kad Aleksandro Jogailaičio laikais pagrindinis žemėvaldos nuosavybės teisių, privilegijų išsaugojimo garantas bajorams buvo valdovas – aukščiausios teisės valstybėje šaltinis.

¹⁷⁶ L. J. D. Wacquant, *Socialinės*, p. 41–49. A. M. Hespanha, „Le droit du quotidien“, *Conférences Marc Bloch*, 1997, URL: <http://cmb.ehess.fr/document123.htm> [žiūrėta 2007 kovo 14 d.]. Taip pat žr. P. Bourdieu, *Le sens pratique*, Paris, 1981.

¹⁷⁷ A. M. Hespanha, *op. cit.*

¹⁷⁸ K. Pietkiewicz, *Wielkie Księstwo Litewskie*, p. 42.

¹⁷⁹ Aleksandro Jogailaičio kanceliarijoje galima rasti užuominų apie „privačią“ įtaką, pvz., Lietuvos Metrikos knygoje nr. 3 užfiksuota nuosekli vieno asmens, Vilniaus vaivados ir kanclerio raštininko Senkos Terechovičiaus dokumentų serija (5 dokumentai) (LM–3, nr. 32–38, p. 82–86). Plg. H. Бережков, *Литовская метрика*, p. 117; Э. Банионис, „К вопросу“, p. 25. Vienas raštininko dokumentas pakartotas (LM–3, nr. 34, p. 83), žr. LM, kn. 6, l. 137v–138 (p. 176–178), 1497 01 06. Įdomus šiuo požiūriu ir sufalsifikuoto Kauno muitinės registro įrašymas į Lietuvos Metrikos knygą nr. 6 (L. Karalius, „Kauno“, p. 7–51).

Taip pat akivaizdu, kad jau egzistavo „daugmaž“ apibrėžtos teisinės situacijos, kai prarastos privilegijos valdovas negalėjo teisiškai patvirtinti be kanceliarijos *knygų*, o tai rodo ne tik aiškiai besikeičiantį jų teisinį statusą, bet ir kanceliarijos reikšmės didėjimą valdovui priimant sprendimus. Juk ji saugojo ir tvarkė kanceliarijos *knygas*. Tokia išvada priimtinausia, žinant kiekybinę prarastų raštų patvirtinimo praktikų be kanceliarijos *knygų* persvarą, nors, kaip minėta, jos pagrindas yra grįstas objektyvistiniu požiūriu: istorikas, remdamasis tam tikrais argumentais, savavališkai priskyrė joms reikšmę „nesinaudota knygomis“, nes jis tiria temą, koks buvo *knygų* vaidmuo Aleksandro Jogailaičio kanceliarijoje! Todėl šis objektyvistinis požiūris pirmiausia pasiteisina išreiškiant procesinius, dinامينius tiriamo reiškinių aspektus. Minėtas požiūris įgyja reikšmę siejant *knygų* ir kanceliarijos vaidmenį su valstybės valdymo suraštinimo mastu, raštiško dokumento reikšmės augimu bei atitinkamo jų teisinio statuso sureguliuavimu (teisės kodifikacija), bet tai kol kas dar būsimų tyrimų dalykas. Čia reikia platesnio istorinio žvilgsnio. Gaila, kad neseniai išleistas A. Grušos darbas apie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kanceliariją apėmė beveik 100 metų laikotarpį (XV a. vidurys – XVI a. vidurys)¹⁸⁰, bet čia iki galo neišnaudota pasitaikusi proga išryškinti dinamikos aspektus. Remiantis visa Lietuvos Metrikos istoriografija, ypač dinamiką pabrėžiančiais „raštinių kultūros“¹⁸¹ tyrimais, galima teigti, kad nuo XV a. vidurio kanceliarijoje pradėta kaupti išduodamų ir gaunamų dokumentų nuorašus valstybės gyvenimo einamiesiems reikalams¹⁸² („atminčiai“ ar „kokiam nors kitam atvejui“)¹⁸³, o jau Aleksandro Jogailaičio laikais kanceliarijos *knygos* įgyja juridinį statusą ir pradeda funkcionuoti tam tikrais teisinių normų nustatytais atvejais kaip valdovo sprendimų garantas¹⁸⁴.

Šis apibendrinimas verčia atkreipti dėmesį į daugumai istorikų žinomo kanceliarijos apibrėžimo statiškumą: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kanceliarija – svarbiausia pagalbinė, „techninė“ (vykdomoji) *organizuota įstaiga (zorganizowany urząd*¹⁸⁵), be

¹⁸⁰ A. Груша, *Канцелярия*, p. 115.

¹⁸¹ E. Gudavičius, *Lietuvos istorija*, t. 1: *Nuo seniausių laikų iki 1569 metų*, Vilnius, 1999, p. 443–444. Taip pat plg.: A. Pacevičius, „Skriptorius ir raštinių kultūra Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje“, *Vilniaus Dailės Akademijos darbai. Dailė*, Vilnius, 2002, t. 24: Tipas ir individas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūroje, p. 25–48.

¹⁸² E. Banionis, „Lietuvos Metrikos“, p. 145.

¹⁸³ Nėra aišku, ar A. Gruša, taip apibūdinęs Kazimiero Jogailaičio laikų (LM, kn. nr. 3) *knygų* tvarkymo, teisingiau sakant, dokumentų nuorašų kaupimo motyvą, turėjo omenyje paties istoriko pasirinktas metaforas, ar istorijos šaltiniuose randamas išraiškas, žr. A. Груша, *Канцелярия*, p. 4.

¹⁸⁴ E. Banionis, „Lietuvos Metrikos“, p. 145.

¹⁸⁵ Apie Lenkijos kanceliariją kaip *zorganizowany urząd* žr. K. Skupiński, „‘Notarius’ a ‘subcancelarius’“. Uwagi o hierarchii urzędników kancelaryjnych w Polsce dzielnicowej“, *Homines et societas. Czasy Piastów i Jagillonów. Studia historyczne ofiarowane Antoniemu Gąsiorowskiemu w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*, Poznań, 1997, p. 419–427.

savo savarankiškos veiklos srities¹⁸⁶, neatsiejama nuo *curia regis*¹⁸⁷, – reprezentavo (aptarnavo) raštiškais dokumentais monarchą, „valstybės šeimininką“ (*господарь*) visos jo galios ir autoriteto valstybėje plotmėse (ir Ponų Tarybą – kancleris taip pat yra Vilniaus vaivada)¹⁸⁸. Jis visai neatspindi objektyvių valstybės valdymo suraštinimo procesų rezultatų – raštiško dokumento, „raštiškos teisės“ ir raštingų žmonių, tarp jų ir raštininkų, reikšmės išaugimo. Galbūt šie pirminiai valstybės „biurokratizacijos“ procesai gali atrodyti karikatūriškai palyginti su Vakarų Europos (Prancūzijos ir Anglijos karalysčių) centralizuotomis valstybių administracijomis, bet jos neįvertinti negalima. Tai puikiai parodo Žygimanto Senojo laikais įvykę svarbūs procesai, kaip kanceliarijos pastato (pastovios vietos) atsiradimas¹⁸⁹, ar nuo 1520 m. raštininko pareigybės susiejimas su žemės išdininko pareigybe¹⁹⁰.

Vietoje išvadų: dar kartą apie sąvoką *knygos*

Įtaigus E. Gudavičiaus teiginys, kad „valdovo raštininkams nebūtina buvo žinoti politikos paslaptis, bet jie privalėjo gerai suvokti, kokios materialinės ir organizacinės prielaidos lemia sėkmingą gamybinę, administracinę ar politinę veiklą“¹⁹¹, yra vienas esminių šiame straipsnyje retsykliais vartotos „praktinės diplomatikos“ sampratos dėmenų. Kitais žodžiais tariant, jie daug geriau negu šiuolaikiniai istorikai suvokė, ko reikia „efektyviam“ (šio kriterijaus anais laikais nebuvo) valdovo ir kanceliarijos darbui. Tęsdami šią mintį toliau, prieiname prie būtinos išankstinės prielaidos: kad ir kokio būtų pavidalo aptartos kanceliarijos *knygos* ar kad ir kaip jomis būtų naudotasi kasdienėje praktikoje, visa tai atitiko to laiko valdovo ir kanceliarijos

¹⁸⁶ М. К. Любавский, *Литовско–русский сейм: Опыт по истории учреждения в связи с внутренним строем и внешнею жизнью государства*, Москва, 1892, p. 386–393.

¹⁸⁷ K. Pietkiewicz, *Wielkie Księstwo Litewskie*, p. 14.

¹⁸⁸ А. Т. Топалова, „Задачи изучения канцелярии ВКЛ на материалах Литовской Метрики“, *Литовская Метрика: Тез. докл. межресп. науч. конф., апрель 1988 г.*, Вильнюс, 1988, p. 28–31, М. Е. Бычкова, „Документы Литовской Метрики как источник деятельности канцелярии ВКЛ“, ten pat, p. 31–33; А. Груша, *Канцелярия*, p. 6, 27–43, 131–137. Plg. taip pat su K. Pietkiewicziaus pateiktu Aleksandro Jogailaičio kanceliarijos vaidmens apibūdinimu: „Dlatego właśnie z chwiłą, gdy podstawą bytu szerokich mas bojarskich stały się indywidualne uprawnienia na władanie ziemią i ludnością poddaną, których jedynym źródłem był władca, kancelaria wydająca dokumenty będące urzędowymi potwierdzeniami woli gospodarskiej, była zasadniczym urzędem obsługującym tę grupę społeczną. Jednocześnie zdejmowała z wielkiego księcia wiele obowiązków, które ograniczone zostały do publicznego wyrażenia woli, której kształt prawny nadawali dalej odpowiednio przygotowani urzędnicy“ (K. Pietkiewicz, *Wielkie Księstwo Litewskie*, p. 14).

¹⁸⁹ Šis įvykis kol kas nėra chronologiškai iširtas. Pvz., įdomios pirmosiosios Žygimanto II Senojo kanceliarijos teismų knygos užfiksuotos išraiškos *Тоть листъ панъ Богушь прислалъ у книги записати* (RIB, t. 20, st. 761, 764, 770, 962, 1037, 1038–1040, 1124, 1167 (1511 m., 1512 m., 1516 m. 1522 m.)), žr. А. Груша, *Канцелярия*, p. 31, 91–92.

¹⁹⁰ А. Груша, *Канцелярия*, p. 28.

¹⁹¹ E. Gudavičius, „Iš Lietuvos“, p. 231–233.

poreikius. Formuluo­te radikali, todėl reiktų pridurti, kad būtina kritinė nuostata ir atsi­žvelgti į kintančias istorines sąlygas. Visas šis postu­latas kaip „konceptuali sche­ma“¹⁹² galėtų būti kaip placdarmas minėtai adekvatesnei raštininkų „praktinės diplo­matikos“ tyrimų sampratai.

Aleksandro Jogailaičio raštininkai puikiai žinojo, kas yra knyga (dabartinio pavi­dalo)¹⁹³, ir turėjo suprasti žodį *knygos* daugiskaita kaip „daug knygų“. Tai pabrėžė pats E. Banionis, nurodydamas raštininkų padarytus, spėjama 1510 m., būsimojų Vilniaus vaivados Alberto Goštauto bibliotekos knygų sąrašų nuorašus Lietuvos Metrikoje¹⁹⁴. Kažin ar jie žinojo E. Banionio suformuluotą žodžio *knygos* reikšmę – „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kanceliarijos dokumentacijos visuma, skirta ilgalaikiam saugojimui“¹⁹⁵. Ši reikšmė diskutuotina dėl jos abstraktumo, nes, kaip galėjome įsitikinti analizuodami Aleksandro Jogailaičio laikų sąvokos *knygos* varto­seną, daugiausia kalbama apie konkrečias *knygas* (Kazimiero Jogailaičio *knygos*, kuriose yra privilegija; atnešamos ir padedamos priešais Aleksandrą Jogailaitį, *mano*

¹⁹² Plg. M. Hollis, *Socialinių mokslų filosofija. Įvadas*, Vilnius, 2000, p. 282.

¹⁹³ Apie rusėnų raštininkų turėtas bibliotekas žr. A. Груша, *Канцелярия*, p. 136–137. Taip pat apie rusėnišką rankraštinų knygų tradiciją žr. М. Николаевъ, *Палата книгописная. Рукописная книга на Беларусі ў X–XVIII стагоддзях*, Мінск, 1993. Apie 1500 m. Aleksandro Jogailaičio raštininko Ivano Semenovičiaus užsakymu buvo sukurtas rankraštis. Žr. *MAB RS*, f. 22–798, l. 272v: „Бл(а)го изво­леніємъ ѿ(т)ца и наоученіємъ сына съвѣршеніємъ с(ве)того д(у)ха вчини са сіа книга повѣленіємъ раба божіа пана Ивана Семеновича писара г(оспо)д(а)ря великогѡ кн(а)зя Александра при дѣржавѣ великогѡ княза Александра а при ѡсвѣщенном архиепискупѣ митрополите киевском и всеа Роуси Иѡсифѣ в лѣ(то) [...] м(есе)ца маиѡа 12 ден индик 4. А писал многогрѣшныи рабъ божіи Иванчик служкѡ г(оспо)д(а)ря моего пана Ивана Семеновича. Амин.“ Apie šį rankraštį žr. Морозова Н., „К вопросу о датировке „Поучений огласительных“ Феодора Студита“ (БАН Литвы f. 21–798), *Slavistica Vilnensis (Kalbotyra)*, 45(2)), Вильнюс, 1997, p. 46–52. „Knygos-metraščio“ terminas vartotas to meto bažnytinėje slavų kalboje. Plg. *MAB RS*, f. 22–49 (Abraamkos metraštis), l. 436–436v: „[...] в лѣто 7003 написана быс сіа книга, глѣмыи лѣписецъ во граде Смоленциѣ, при дрѣжавѣ великогѡ князя Александра, изволеніємъ Бжїи и повеленієм гн влѡкы епа смоленского Иосиф, роукою многогрѣшнагѡ раба бжїа Авраамъка [...]“ . Įdomus kodekso suformavimo (kodi­kologinis) atvejis, nes dabar nustatyta, kad apie 1495 m. prie anksčiau parašyto visai kita ranka „rusėniško“ kodekso buvo pridurti du „lietuviški“, su LDK susiję nedideli sąsiuviniai, kurių pradžioje ir buvo užrašyta „knyga, vadinama metraščiu, parašyta Abraamkos“. Žr. Н. А. Кобяк, Н. А. Морозова, А. А. Турилов, „Кириллические рукописные книги XV–XIX вв. в собраниях фондов 21 и 22 БАН Литвы“, *Krakowsko–Wileńskie studia slawistyczne: Seria poświęcona starożytnościom słowiańskim*, t. 2, Kraków, 1997, s. 75–79; N. Morozova, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės metraščių kalbos ir teksologijos problemos: Bychovco kronika* [daktaro disertacija rankraščio teisėmis, saugoma Vilniaus Universiteto rankraščių skyriuje], Vilnius, 2001, p. 28–29.

¹⁹⁴ E. Banionis, „Lietuvos Metrikos“, p. 141–143. LM, kn. 223, l. 160: „Реистрь книгъ русских, [...] книга чѣтя на папери писана, книга лето пишец киевский, книга о митарей трипеснец, книга о житии Ионове Калыштыка, книга повчене збранное 1, празничних книг 4 [...]“; ten pat, l. 168: „Реистрь латынских книгъ [...]“; ten pat, l. 169: „реистрь ческих книгъ, на первой книга [...] книга олександрѣя полская, серебром окована“. Plačiau apie šiuos sąrašus žr. K. Jablonskis, *Lietuvių kultūra ir jos veikėjai*, Vilnius, 1973, p. 353–357.

¹⁹⁵ Э. Банионис, „К вопросу“, p. 40; E. Banionis, „Lietuvos Metrikos“, p. 145.

knygos; į naujas knygas „aš, raštininkas, įrašau“ tam tikrą kiekį dokumentų nuorašų). Tiesa, abstraktumo laipsnis padidėja formalesnio pobūdžio valdovo įsakyje „įrašyti į knygas atminčiai“. Tačiau svarbiau yra tai, kad jie suprato šių laikų istorikui nesuprantamą sąvokos *knygos* reikšmę, kai ja žymėjo vieną konkrečią kanceliarijos knygą (remiamasi Žygimanto Senojo kanceliarijos duomenimis)¹⁹⁶. Šitaip uždegama žalia šviesa ne tokiems radikaliems K. Pietkiewicziaus ir I. Valikonytės teiginiams, kad įrištos knygos galėjo egzistuoti Aleksandro Jogailaičio laikais¹⁹⁷. Prisiminkime, ankstesnis Aleksandro Jogailaičio teismo sprendimas buvo patvirtintas būtent „jo knygomis“ (tiksliau sakant, „teismo sprendimų ir dovanojimų raštų knygomis“), o raštininkai mikliai, valdovui paliepus, jas atnešė ir padėjo priešais valdovą ir suieškojo jose reikalingą įrašą¹⁹⁸. Kažkaip keista būtų teigti, kad tos *knygos* buvo tik „sąsiuvinų krūva“... Tai norėjo paneigti E. Banionis, vildamasis, kad kategoriškas teiginys „sąsiuvinų krūvelės buvo kanceliarijos *knygos*, nieko bendro neturėjusios su dabartinės knygos pavidalu“, atspindi kitoki, autentišką XV–XVIII a. žmonių mąstymo ir supratimo būdą¹⁹⁹.

¹⁹⁶ Plg. trijų LM knygų nr. 12, 14, 224 antraštes: pirma „Лета Божего тысяча пятьсотъ двадцать второго, месеца июля 22 день, индикъ 10. Справа почалас пры велможном пане, пане Олбрахте Марьтиновичи Кгаштъольте, воеводе виленском, каньцлеры, у Вилни, какъ его милости каньцлерьство дали. В tych книгахъ пишуть ся листы, данина короля его милости и тежъ потъверъженъя“ (*Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 12 (1522–1529). Užrašymų knyga 12*, parengė D. Antanavičius ir A. Baliulis, Vilnius, 2001, p. 119; LM, knyga nr. 12, l. 105 (1); antra „Лета Божого тисеча пятьсотъ дватцать второго, месеца июля 27 ден, индикъ 10. Справа почала се при вельможном пане, пане Ольбрахте Мартиновичи Кгаштовъте, воеводе виленскомъ, канцлеры господарскомъ, у Вилни, какъ его милости канцлерство дали. В tych книгахъ пишутъ ся листы судовые“ (LM-224, p. 41; LM, kn. 224, l. 68.) ir trečia „В tych книгахъ пишутъ ся листы жалобные“ (po dvejų metų, 1524 m. LM, kn. 14, l. 38). Taigi belieka tik pritarti N. Berežkovui (H. G. Бережков, *Литовская метрика*, p. 27, 35) ir I. Valikonytei, kad kancleriu tapus Albertui Goštautui, raštvedyba buvo kur kas geriau sutvarkyta, pradėtos rašyti „naujos“ ir dar skirtingų rūšių dokumentų *knygos* (S. Lazutka, I. Valikonytė, J. Sinkevičiūtė, „Įvadas“, LM-227, p. XVII).

¹⁹⁷ K. Pietkiewicz, *Wielkie Księstwo Litewskie*, p. 35; taip pat žr. K. Pietkiewicz, „Księga“, p. 17–18; S. Lazutka, I. Valikonytė, S. Sinkevičiūtė, „Įvadas“, LM-227, p. XVI–XVIII.

¹⁹⁸ Aleksandro Jogailaičio raštas dvarioniui Motiejui Stankaičiui, kad užleistų neteisėtai užvaldytą dvarą Derevnaja Slonimo bajorams Boguslavui ir Beinoriui Sokolovskiams, LM, kn. 6, p. 492–493 (apie 1505 m.); *ALM*, t. 2, Warszawa, 1897, nr. 729, p. 171: „[...] мы казали писаремъ нашимъ передъ нами книги положить и в книгахъ нашихъ стоять, штожь тая Юшкова Марина матька твоя мела передъ нами на тую двесте копъ грошей запись мужа своего Юшковъ положить у тотъ часъ какъ панъ охмистръ з Москвы приедеть, а естли бы ее смерть зашла перvei нижъ тотъ запись мужа своего передъ нами неположила, тогда по ее животе вена ничего на томъ имени ее немяло быти, бы и запись мужа ее Юшковъ на то быть; а тое именье завесили есмо на ближнихъ. Ино матька твоя умерьла а того запису передъ нами мужа своего не покладала. Про тожь послали есмо дворенина нашего Бокея и казали есмо ему в тое именье в деревную в жонь ихъ близькость увязати водле перьвого нашего суда и ты бы того имения имъ поступилъ и зъ людми з челядью невольною со всимъ тымъ какъ еси з нашимъ увязьчимъ у нихъ взялъ.“

¹⁹⁹ E. Banionis, „Lietuvos Metrikos“, p. 144–145.

Kol kas neaišku, ar istorikams verta ieškoti akcentuotos *knygų* („knygos“ ir (ar „sąsiuvinų krūvos“) reikšmės etimologijos, kuri, kaip dažniausiai būna, retai kada padeda paaiškinti vėlesnę žodžio vartoseną. Tai ne kartą akcentavo M. Blochas ir tai ypač pabrėžia patys lingvistai²⁰⁰. Tokio pat likimo turbūt laukia ir originaliųjų *knygų* konstravimo projektai. Tad svarbiau yra kartu su E. Banioniu konstatuoti sąvokos *knygos* kaip galutinės (materialios!) teisinės dokumentų nuorašų saugojimo formos susiformavimą ir įsitvirtinimą (gaila, šie žodžiai nerodo dinamikos, proceso) Aleksandro Jogailaičio kanceliarijoje, kaip liudija šiame darbe išanalizuotų šios sąvokos vartojimo atvejų visuma: matomos „tikrojo“ registravimo užuomazgos kai kuriems raštininkams stengiantis formuoti nuoseklias „teismo sprendimų raštų ir dovanojimų“ *knygas* – ir „nešiojamų“ suformuotų (įrištų?) Aleksandro Jogailaičio „teismo sprendimų raštų ir dovanojimų“ *knygų* egzistavimas (*наши книги*) turi būti glaudžiai tarpusavyje (abipusiai) susiję su valdovo įsakymais įrašyti į *knygas* dokumentus atminčiai ir ypač su jų (*knygų*) sporadišku kaip valdovo sprendimų garanto panaudojimu (patvirtinant prarastas privilegijas, ankstesnius teismo sprendimus bei sprendžiant painius palikimo klausimus).

Taigi šio straipsnio tyrimo perspektyvose numatyta bei šio skyrelio pradžioje deklaruota „konceptuali schema“ gali padėti kaip placdarmas tolesnei, platesnei raštininkų „praktinės diplomatikos“ ir „praktinės archyvistikos“ (*knygų* gamybos) tyrimų sampratai. Ji galėtų adekvačiau susieti kasdienes kanceliarijos praktikas tiek su jos pačios ir jos aptarnaujamo valdovo, kuriam ji tarnavo, poreikiais, tiek su objektyviais valstybėje vykusios raštinių (rašto) kultūros raidos aspektais.

**The Role of the Books of the Lithuanian Metrica in the Chancery of
Grand Duke Alexander (1492–1506)
(Relevance of the Issue and Research Prospects)**

Laimontas Karalius

Summary

It is empirically proved that both in Poland and in Lithuania only a part of the documents issued by the ruler were introduced into chancery books (the Crown Metrica, the Lithuanian Metrica, in diplomatics referred to as *registers*). Basing themselves on the results of such research the historians concluded that the short-

²⁰⁰ V. Nyckees, *La sémantique*, Paris, 1998, p. 67–71.

comings and 'confusion' in the registration of documents conditioned an ineffective use of the books in the work of the chancery (in determining forgeries, ensuring the control of the documents issued, etc.). This paper seeks to show the problematic (anachronistic) character of such conclusions and on the basis of a differently oriented research of the books of the chancery of Grand Duke Alexander to offer interpretations that would be more adequate and closer to the contemporary perception of the use of the books for everyday work of the chancery and state administration. The source of an anachronistic interpretation of the results of an empirical research is a fixed preconceived imagination of the historian of how chancery books (registers) should look like in order to guarantee an effective organization of the chancery's work. The comparison of the results of the research with these imaginary constructs of the historian – 'ideal books' – the real practice of the document registration and the production of chancery books naturally leads to the negative interpretation of these processes. Objective, empirically received conclusions are made about a 'disorderly, inconsistent' nature of registration. Further it is argued that 'chaotic' books 'could not' ensure an efficient activity of the chancery and were doomed to their limited (not as it should be) use in practice. The results of the above-mentioned empirical research seem undeniable; nevertheless, it is evident that this argumentation ignores the practical experience of the contemporaries – the producers of those sources. It should be taken into consideration that the way of thinking of the ruler of the early sixteenth century, of his officers, and scribes differed from that of the historians of the twentieth and twenty-first century!

In this article an attempt is made to correct the shortcomings of the anachronistic (objectivistic) argumentation by a different advance assumption based on concrete research; and this assumption is best illustrated by Edvardas Gudavičius' statement: 'The ruler's referendaries did not need to know the secrets of politics; nevertheless they had to be fully aware of the material and organizational postulations that conditioned an efficient economic, administrative and political activity'. In other words, more easily than modern historians they grasped what was needed in an 'effective' work of the ruler and the chancery though this criterion was not yet known in those times. In continuing this idea, the following necessary advance assumption is stated: no matter how the chancery books looked like and how they were used in everyday work, they met the contemporary needs of the ruler and the chancery. Since this postulate is worded radically, it should be treated critically taking into account the changing historical conditions.

This postulate was important in investigating the role of the books in the chancery of Grand Duke Alexander. Attention was focused on the more contextualized treatment of the concept 'book', associating it with the practice of the scribes in particular chanceries. Thus an attempt was made to relate the interpretations of the historians with the concepts of historical sources (cf. the aims of *Begriffsgeschichte*) and with

the understanding of the contemporaries. Actually that meant a more concrete use of the concept 'books' of the late fifteenth and early sixteenth centuries presented by Egidijus Banionis – copied documents intended for long-term storage and characterized by legal status; 'they could be cited in authenticating old acts of privileges'.

Finally it is stated that in the chancery of Grand Duke Alexander the concept 'books' developed and acquired an ultimate, legal and material (sic) shape of the preservation of document copies, which is attested, on the one hand, by the beginnings of a 'real' registration seen in the efforts of individual scribes to form 'books of law court decisions and donations' (bound books?), 'portable' formed (bound?) books of 'law court decisions and donations' (*наши книги*) and, on the other hand, the ruler's decrees to record documents in the books so as not to forget them and, in particular, a sporadic use of those books as a warrant of his decisions (to document lost privileges, former court decisions and to solve complicated inheritance questions). All these issues were closely interrelated.